

**BÜNYGYI
TUDOMÁNYOK**

A nemzetközi büntetőbírászkodás*

A. Bevezetés

A klasszikus nemzetközi jog hosszú ideje ismeri az egyének és az államok jogellenes cselekményeikért való felelősségét. Az egyén nemzetközi jogi felelőssége azonban eddig az állami, nem pedig a nemzetközi bíróságok területére esett. Az emberi jogok nemzetközi dimenziója az emberiség előtt csak a XX. század folyamán nyílt meg: az egyén panaszjogának mértékénél valamint tartalmánál fogva a nemzetközi jog aktív alanyává vált. Napjainkban az egyének jogaik érvényesítése során már nem kizárólag anyaországuk bírói és egyéb fórumaira vannak ráutalva, hanem meghatározott feltételek fennállta esetén internacionális szervek segítségét is igénybe vehetik. Joggal tehetjük fel tehát a kérdést, vajon megjelenhet-e ennek megfelelően a természetes személy a nemzetközi jog passzív alanyaként, azaz nemzetközi jogi kötelezettségek hordozójaként is.¹ A kérdésünkre adandó igenlő válasz hosszú fejlődés eredményeként születhetett meg.

Egyesek szerint már az ókori civilizációk történetében találkozhatunk olyan esetekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy a háborús túlkapások megtorlását már akkor is szívesen fogadták,² ha azonban a nemzetközi büntetőjog korábbi és mai formái között fennálló kontinuitást kívánjuk megtalálni, véleményem szerint a XVII. századot kell kiindulópontnak tekintenünk. A nemzetközi büntetőjogi együttműködés alapjait ugyanis Hugo Grotius vetette meg, aki „De iure belli ac pacis” című művében elsőként fogalmazta meg az aut dedere, aut punire elvét.³ *Ez a principium az államok azon vagylagos kötelezettségét fejezi ki, amely szerint vagy maguk vonják felelősségre a bűncselekmények elkövetőit, vagy kötelesek őket az eljárás lefolytatására jogosult államnak kiadni.*

Grotius munkásságának nyomán a XIX. század közepétől egyre másra születtek azok a nemzetközi egyezmények,⁴ amelyeket a később kialakuló nemzetközi büntetőjog legkorábbi forrásaiként értékelhetünk. A nemzetközi szintű kodifikációs törekvések az 1890-es évek második felében indultak meg. A század folyamán azonban sajnos azon általános nézet vált uralkodóvá, hogy a büntetendő cselekmények tekintetében a hadviselő felek csak a háborús konfliktusok ideje alatt folytattak le büntetőeljárásokat, a háború

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőeljárási és büntetés-végrehajtási jog” szekcióban különdíjat ért el. Konzulens: Dr. Tremmel Flórián

befejeztével pedig jobbnak látták az amnesztia eszközének alkalmazását.⁵

A fenti gyakorlatnak az I. világháborút lezáró 1919. június 28-án aláírt Versailles-i Békeszerződés vetett véget, amely első alkalommal próbálkozott a háborús bűnösök büntetőjogi felelősségre vonásával. Két évtizeddel később a második világháborúnak köszönhetően vált ismét időszerűvé a háborús bűnök számonkérésének kérdése.⁶ A Nürnbergi, illetőleg a Tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszékek színe előtt lefolytatott büntetőperek – bár jogi szempontból nem érinthetetlenek – eddig soha nem látott eredményeket hoztak. Egy tekintetben ugyanis eddig ismeretlen talajon vetették meg a lábukat: a történelem folyamán első ízben került sor arra, hogy nemzetközi kulisszák előtt egyéneket vonjanak felelősségre meghatározott, az egész emberiséget érintő cselekményekért.

A nürnbergi és a tokiói perek befejezését követően, a hidegháború alatt a nemzetközi büntetőjog hajója az Egyesült Államok és a Szovjetunió együttműködésének hiányában néhány meddőnek bizonyult kodifikációs kísérletet leszámítva megfeneklett. A fenti helyzet a kilencvenes évek elején a szocialista rendszerek bukásával, továbbá a Jugoszláviában, valamint Ruandában bekövetkezett fegyveres konfliktusokkal végleg megváltozott. A posztsovjjet térség országai hitet tettek a nemzetközi jogi normák elfogadása mellett, ezzel párhuzamosan pedig szép lassan megindult a többnemzetiségű társadalmak felbomlási folyamata, melynek következtében véres háborúk bontakoztak ki Európában. A hidegháború óta a nemzetközi humanitárius jog legbrutálisabb megsértésére Ruandában és a délszláv térségben került sor. Ezekre válaszul hozta létre az ENSZ Biztonsági Tanácsa a jugoszláviai és ruandai ad hoc büntetőbíróóságokat,⁷ mégpedig azzal a céllal, hogy a fenti államokban elkövetett nemzetközi bűncselekmények elkövetői felett ítélkezzenek.⁸

Ahogy azt az imént láthattuk, a nemzeti és nemzetközi büntetőjog egymáshoz való viszonya a 90-es évek elejéig csupán akadémiai problémát jelentett. Évtizeden keresztül nem lehetett szó olyan nemzetközi jellegű büntetőjogi gyakorlatról, amely a nemzetközi büntetőjog korábban kialakult joganyagát alkalmazta volna, még a nemzeti jellegű bírói gyakorlatban is csak nagyon ritkán találkozhattunk ilyen jogesetekkel. Napjaink történései azonban az ENSZ új szemléletéről tanúskodnak: olyan szemléletről, amely a büntetőjog valamennyi eszközével az emberi jogok legsúlyosabb sérelmeinek leküzdésére törekszik.

Az ad hoc törvényszékek megalapítása felgyorsította azt az évtizedekig tartó folyamatot, amely a 90-es évek végére egy állandó nemzetközi büntetőbíróóság felállításához vezetett. Az évezred egyik utolsó nemzetközi szerződésével megteremtődtek az új bírói fórum alapjai. Az 1998. júniusában összeült, és öt héten keresztül folyamatosan üléselőző Római Konferencián

1998. július 17-én végre sikerült elfogadni az Állandó Nemzetközi Büntetőbíróság statútumát, s ezzel az emberiség maga mögött hagyta a „az utolsó mérföldkövet a permanens nemzetközi bíráskodás útján”.⁹ Miután a hatvanadik állami is sikeresen ratifikálta a szerződést, 2002. április 11-én megszületett a Hágai székhelyű Nemzetközi Büntetőbíróság.

B. A nemzetközi büntetőbíróság eljárása

I. Az NBB eljárásában érvényesülő anyagi- és eljárásjogi alapelvek

A nemzetközi jogászoknak mindezidáig nem sikerült megalkotni egy olyan egységes kódexet, amely a büntetőjog általános alapelveit tartalmazta volna, így ezeket a szabályokat a Római Konferencia alkalmával fogalmazták meg a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlata számára. Ezek a jogi normák a legkülönbözőbb jogcsaládok – így a kontinentális, az angolszász és az iszlám jogrendszer – jegyeit egyaránt magukon viselik, az egyeztetések ennek megfelelően egy olyan kódex megszületését eredményezték, amelyben az emberi jogok legalapvetőbb elvei tükröződnek vissza.¹⁰ Ezek a törvényesség követelménye,¹¹ a bűnfelelősség elve,¹² a visszaható hatály tilalma,¹³ a ne bis in idem,¹⁴ továbbá az eljárásjogi alapelvek.¹⁵

II. Az NBB joghatósága

1. Területi és személyi joghatóság

A joghatóság a bűntények különböző államok közötti megoszlását jelenti, azaz nem más, mint a nemzetközi, s egyben a legtágabb értelemben vett hatáskör.¹⁶ Adott állam személyi joghatósága ehhez képest azt mutatja meg, hogy mely személyi kör, azaz kik tekintetében jogosult eljárni, míg a területi joghatóság arra a kérdésre ad választ, hogy adott állam a világ mely területein elkövetett bűncselekmények esetén járhat el a jogalanyok büntetőjogi értelemben vett felelősségre vonásának folyamatában.

A jugoszláviai és ruandai ad hoc bíróságok automatikus joghatóságukat a Biztonsági Tanács őket létrehozó, kötelező jellegű határozatából eredeztetik. Az Állandó Nemzetközi Bíróság esetében azonban nem erről van szó. Már *Bassiouni* is rámutatott arra, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság egy szerződésen alapuló nemzetközi testület, amely csak a szerződő feleket köti.¹⁷ *A Bíróság tehát nem szupranacionális, nem pótolja a nemzeti igazságszolgáltatást, csupán kiegészíti azt. Nem tesz többet, mint amit minden állam meg tud tenni a létező nemzetközi jog szerint, amikor az államok kollektív akciójaként fellép a nemzetközi bűncselekményekkel szemben.*¹⁸

A Római Statútum 12. cikke a Bíróság joghatóságának előfeltételeit sza-

bályozza. Eszerint az *NBB ítélkezési jogosultsága előtt az alapokmány valamennyi részes állama fejet hajt. A Bíróság joghatósága abban az esetben éled fel, ha az állam, melynek területén a kérdéses magatartást tanúsították, továbbá azon állam, amelynek állampolgára a bűncselekményt elkövette, a szerződés részes állama.*¹⁹ Amennyiben a joghatóság gyakorlásához olyan állam beleegyezése szükséges, amely az alapokmánynak nem részese, akkor ezen állam a Bíróság elnökének tett alávetési nyilatkozatával elismerheti a Bíróság joghatóságát a kérdéses bűncselekmény tekintetében.

A 13. cikk szerint a joghatóság gyakorlására kizárólag akkor kerülhet sor, ha egy vagy több az 5. cikkben meghatározott nemzetközi bűncselekmény elkövetésének gyanúja áll fenn, és ezt valamely részes állam, vagy a Biztonsági Tanács, a Főügyész tudomására hozza, illetőleg a Főügyész saját hatáskörében vizsgálatot kezdeményezett.²⁰

A Bíróság joghatóságának további szűkítése adódik a *komplementaritás alapelvéből*, amely az alapítólevél 17. cikkében tükröződik vissza. A kiegészítő joghatóság szuverenitást kímélő alapelve azon a megfontoláson alapul, hogy az *NBB-nek nem feladata, a joghatósággal rendelkező állam bírói fórumainak helyettesítése.* A Bíróságnak sokkal inkább azok tevékenységét kell kiegészítenie, mégpedig abból az okból, hogy megakadályozza azt, hogy súlyos bűncselekmények büntetlenül maradjanak, illetőleg, hogy ártatlanok meghurcolására kerüljön sor. *A komplementaritás alapelve szerint az elkövetők kizárólag akkor vonhatók nemzetközi kulisszák előtt felelősségre, ha a joghatósággal rendelkező állami szervek azt egyáltalán nem, vagy nem kielégítő módon tették meg, illetőleg, ha annak megtételére nincs lehetőségük.*²¹

A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságát fent vázolt megállapításainkon túl egyéb körülmények is befolyásolják. A joghatóságot szűkítő rendelkezésként jelenik meg például, hogy az alapítólevél szerint *az NBB nem rendelkezik joghatósággal olyan személy felett, aki a bűncselekmény feltételezett elkövetésének időpontjában 18. életévét még nem töltötte be.*²²

A fentiek mellett a Bíróság joghatósága a katonák és az állami vezetők esetében is sajátosan alakul. A szuverén államok vezetői a korábban kialakult jogelveknek megfelelően általában mentesültek az általuk hivatali idejük alatt elkövetett bűncselekmények miatti felelősségre vonás alól. Az *ún. mentelmi jog* e személyek sajátos helyzetét garantáló jogosultságok közé sorolható, és arra szolgál, hogy tevékenységük zavartalan ellátása érdekében kettős védelemben részesítse őket, biztosítva számukra a felelősségmentesség és a sérthetlenség kiváltságait.²³ E kiváltságok egyébiránt azért jelentenek problémát a nemzetközi büntető igazságszolgáltatás területén, mert olyan háborús konfliktusok esetében, mint amilyen például a délszláv háború vagy a ruandai népirtás volt, visszájukra fordulhatnak, és a világ legelvette-

múltebb bűnözői számára adhatnak menlevelet. Mint számos más esetben, itt is a nürnbergi per volt az, amely elsőként fordult szembe a korábban kialakult büntetőjogi gyakorlattal. A nürnbergi törvényszék statútuma ugyanis nyomatékosan elvetette a felség és uralmi cselekvések immunitásának elvét.²⁴ Ez a gondolat paradigmaváltásként értelmezhető a nemzetközi bűncselekmények ellen folytatott küzdelem terén, amely a nürnbergi alapelvek közé emelkedve a nemzetközi szokásjog, azon keresztül pedig az NBB joggyakorlatának szerves részévé vált.

Az NBB statútuma tehát a nürnbergi per által kijelölt utat követi, amikor 27. cikkében kimondja, hogy *valamennyi jogalany tekintetében egyenlő mértékben érvényesül anélkül, hogy bármiféle különbséget tenne közöttük hivatali minőségük alapján*. A Nemzetközi Büntetőbíróság személyi joghatóságának további kiterjesztését jelenti a katonai vezetőkkel szemben érvényesített büntetőjogi felelősség, függetlenül attól, hogy a kérdéses bűncselekményt *a katonai vezető, avagy ténylegesen az irányítása és ellenőrzése alatt álló személy követte-e el*.²⁵

2. Időbeli joghatóság

A Bíróság joghatósága időben is korlátozott. Ezt bizonyítja a statútum már említett 11. cikke, amely a *visszaható hatály tilalmáról* rendelkezik. Ezek szerint az újonnan megteremtett bírói fórum kizárólag csak azon a tettek ügyében ítélkezhet, amelyeket a statútum hatályba lépését követően követtek el. Mindez egyébként komoly előrelépést jelent a nürnbergi eljáráshoz képest, amely figyelmen kívül hagyta a visszaható hatály tilalmát.

3. Tárgyi joghatóság

Az Állandó Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának alaposabb boncolgatása során nem tekinthetünk el annak vizsgálatától, hogy melyek azok a bűncselekmények, amelyek esetében az NBB eljárási jogosultsággal rendelkezik. E jogsértések rendszerezése során két különböző bűncselekménycsoportot különíthetünk el egymástól. Az első csoportot a *Római Statútum 5. cikkében meghatározott deliktumok képezik*. A Bíróság tárgyi joghatóságát a Római Statútum preambuluma szerint elsősorban *a legsúlyosabb bűncselekményekre korlátozza, amelyek a nemzetközi közösséget, mint egészet érinthetik*. Ezek közé tartoznak *a népirtás bűncselekménye, az emberiesség elleni bűncselekmények, a háborús bűncselekmények, és az agresszió bűncselekménye*. A statútum megalkotása során eredetileg több, a nemzetközi büntetőjog részét képező tényállást szerettek volna a Bíróság joghatósága alá rendelni. Ez a próbálkozás sikertelen volt, a statútum azonban meghagyta annak lehetőségét, hogy az 5. cikk bűncselekmény-katalógusát a későbbiekben

bővíteni lehessen. A jogsértések második csoportjaként a *Bíróság igazságszolgáltatását sértő magatartásokat* rendelték az NBB joghatósága alá.²⁶

III. Az NBB eljárásának alanyairól

A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásának legfontosabb alanyai közé maga a Bíróság, továbbá a Főügyész, a terhelt és annak védője, a sértettek és a tanúk, valamint a szakértők tartoznak.

1. A bíróság

1998 óta a Római Statútumot aláíró és ratifikáló államok szempontjából a Nemzetközi Büntetőbíróság jelenti az elsődleges bírói fórumot a *iuris gentium delictum*-ok elbírálása számára. 1998-ban a római konferencia résztvevői egy független, nemzetközi szerződéssel megalapítandó, jogi személyiséggel rendelkező bírói fórum életre hívása mellett döntöttek: Az NBB tehát nemzetközi jogalanyisággal bír, és rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amely feladatainak ellátásához és céljainak megvalósításához szükséges lehet.²⁷

Az NBB felépítése és működése szempontjából meghatározó szerepet játszik *a részes államok küldötteinek gyűlése*. A Nemzetközi Büntetőbíróság ugyanis adminisztratív szempontból e grémiumnak alárendelten működik,²⁸ ez választja meg a Bíróság 18, kilenc évre szóló nem megújítható mandátummal rendelkező tagját, továbbá a titkárság vezetőjét és a Főügyészt.

A 18 bíró megválasztásának feltétele, hogy *a közülük legalább kilencen anyagi- és eljárásjogi szakismeretekkel valamint bírói, ügyészi, illetőleg ügyvédi gyakorlattal rendelkezzenek, továbbá legkevesebb öt fő a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok területén tevékenykedjen. Egyéb követelmény a bíróság munkanyelvei közül legalább az egyiknek magas szintű ismerete*.

Ami a Bíróság szervezeti felépítését és személyi összetételét illeti, a statútum 34. cikke szerint a Nemzetközi Büntetőbíróság *elnökségből, továbbá egy elsőfokú, egy fellebbviteli, valamint egy előkészítő részlegből, titkárságból és az Ügyészi Hivatalból* épül fel.²⁹ *Az elsőfokú részleg* két, legalább három bíróból álló kamarában ítélkezik. *A fellebbviteli részleg*et maga a Bíróság elnöke, valamint 4 további bíró alkotja. A fellebbviteli részleg egyetlen kamarát alkot, amely feladatait a Bíróság elnökének vezetésével végzi el. Az előkészítő részleg tulajdonképpen egy, az előzetesen tisztázandó kérdések ügyében döntést hozó testület.

2. A főügyész

A Nemzetközi Büntetőbíróság Főügyésze meghatározó szerepet játszik az NBB eljárásában. Jogállása a modern államok büntető eljárásjogának megfelelően alakul, s ennek megfelelően

három kiemelt feladattal rendelkezik: ezek a nyomozás, a nyomozás felügyelete és a vád képviselete. Mivel a Nemzetközi Büntetőbíróság nem rendelkezik saját nyomozati részleggel, a legfontosabb nyomozati feladatokat a Főügyész látja el. *Minden ügyben ő vezeti a nyomozást, ennek megfelelően az igazság kiderítése érdekében a nyomozást valamennyi olyan tényre és bizonyítékra kiterjesztheti, amelyek az ügy szempontjából jelentőséggel bírhatnak. Az is a kötelességei közé tartozik, hogy a terhelt személyével kapcsolatos mentő körülményeket feltárja, mindeközben pedig ügyelnie kell arra, hogy a tanúk és az áldozatok érdekei, és személyiségi illetőleg az alapokmányból adódó egyéb jogai ne sérüljenek.*

3. A terhelt

A terhelt az a személy, akivel szemben a büntetőeljárást lefolytatják. Ennek megfelelően ő a büntetőeljárás központi szereplője, a folyamatban lévő bűnügy tárgya nem más, mint az ő büntetőjogi felelőssége.³⁰ A terhelt jogállását a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma kimerítően, a modern jogállamok büntetőeljárásával összhangban szabályozza. Az alapítólevél egyébiránt különbséget tesz a terheltet a nyomozati szakaszban megillető, valamint a bírósági eljárás során érvényesülő jogosultságai között.

a) A statútum 55. cikke *rendelkezik a gyanúsítottaknak a nyomozati szakaszban meglévő jogosultságairól:*

- A terhelt jogairól szóló rendelkezései között bukkanhatunk rá a büntető eljárásjog egyik alapvető princípiumára, a „nemo tenetur”, azaz az önvádra kötelezés tilalmának alapelve.
- A statútum következő rendelkezése egy – a hatóságok jogellenes eljárását megakadályozó, és a terhelt emberi jogainak sértetlenségét biztosító – tilalmat állít fel, amely tilalom szerint *a terhelt nem vethető alá semmifajta fenyegetésnek, kínzásnak, avagy egyéb embertelen vagy lealacsonyító bánásmódnak.*
- A terhelt következő jogosultsága – az anyanyelv használatának joga – szerint *a gyanúsítottak jogában áll tolmácsot igénybe venni, ha a kihallgatása olyan nyelven folyik, amelyet nem, vagy nem kielégítő módon ismer.*
- Végül, de nem utolsósorban azt szükséges megemlítenünk, *hogy a terhelt nem tartóztatható le, nem tartható őrizetben önkényes módon, személyes szabadsága pedig csak az eljárásnak megfelelő mértékben*

korlátozható.

- A terheltet megillető jogosultságok másik perspektíváját vetik fel a Római Statútum azon rendelkezése, amely szerint abban az esetben, ha a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja áll fenn, a gyanúsítottat – kihallgatását megelőzően – ki kell oktatni a következő jogosultságok tekintetében:
- *A terhelt ún. ügymegismerési jogosultsága* testesül meg abban a rendelkezésben, amely szerint a terheltnek jogában áll az ellene felhozott alapos gyanút megismerni. (*Értesülés az ügy tárgyról.*) Ezt kiegészítendő, a statútum 5. fejezetének elszórt rendelkezései között a gyanúsított ügymegismerési jogosultságával kapcsolatos további előírásokra bukkanhatunk, amelyek szerint a terheltnek jogában áll megismerni mindazokat a dokumentumokat és bizonyítékokat, amelyeket a Főügyész a vád alátámasztásához igénybe kíván venni.
- A terhelt ügy-előbbreviteli jogosultságával kapcsolatosak a védelem elvével, valamint a védővel való érintkezéssel kapcsolatos rendelkezések,³¹ továbbá, hogy a büntetőeljárás során saját bizonyítékait is előterjesztheti.

A Római Statútum 55. cikke rendelkezik az ártatlanság vélelméről, amely szerint *senki sem tekinthető bűnösnek, ameddig bűnösségét a Bíróság az általa alkalmazandó jog alapján³² jogerős ítéletében meg nem állapította.* A vádlott bűnössége tekintetében a bizonyítási kötelezettség a Főügyészre hárul.

b) *A vádlottat a bírósági eljárás során megilleti.*³³

- *A bírósági eljáráshoz való jog.*
- *A vádlott ügymegismerési jogával kapcsolatban az a jogosultság, mi szerint haladéktalanul tájékoztatni kell az ellene felhozott vád jellegéről, annak okairól, illetőleg tartalmáról.*
- *Az ügy előbbre vitelével kapcsolatos jogosultságok között kell megemlíteni azt, hogy a terhelt számára elegendő időt és eszközt kell biztosítani ahhoz, hogy saját védelmét megszervezze, eközben pedig védőjével szabadon és zavartalanul érintkezhet.*
- Szintén a terhelt érdekeit szolgálja az alapítólevél azon rendelkezése, amely szerint vád alá helyezése késedelem nélkül kell, hogy megtörténjen.
- *Az ügy megismerésével, valamint a védelem elvével áll összefüggésben az a rendelkezés, amely szerint a vádlott a tárgyaláson jelen lehet, és akár személyesen, akár képviselője útján védekezhet.*
- Joga van ahhoz, hogy a terhelő tanúkhöz kérdéseket intézzon, továbbá ahhoz, hogy saját, mentő tanúit a tárgyaláson meghallgassák.³⁴

4. A tanú és a sértett

*A tanú a büntetőeljárásban olyan személy, akit azért hallgatnak ki, mert valamely bizonyítandó tényről tudása van illetőleg lehet, a sértett pedig az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette.*³⁵ A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásában részt vevő tanú jogállásának részletezését a Bíróság Eljárási és Bizonyítási Szabályzatának negyedik, bizonyítékokról szóló fejezetében találjuk meg:

a) *A tanú kötelezettségei a következők szerint alakulnak:*³⁶

- A tanú köteles a Nemzetközi Büntetőbíróság színe előtt megjelenni.
- Ha a tanú az NBB előtt megjelent, akkor köteles vallomást tenni, kivéve azokat az eseteket, amikor valamely vallomástételi akadállyal állunk szemben, vagy olyan bűncselekménnyel kapcsolatban folyik az eljárás, melynek felderítése során a Bíróság különös diszkréciójára van szükség.
- *Az Eljárási és Bizonyítási Rendtartás következő rendelkezése a tanú igazmondási kötelezettségével áll összefüggésben, a kihallgatásának megkezdésekor ünnepélyesen ígéretet kell tennie arra nézve, hogy csak és kizárólag valós tényekről tesz majd tanúvallomást.*³⁷

b) *A tanú jogai:*

- *A tanúk vallomástétel-megtagadási joga:*³⁸ Az NBB eljárási és bizonyítási rendtartása a modern jogállamok büntető eljárásjogának megfelelően elismeri a tanúk vallomástétel-megtagadási jogát, amely szerint a terhelt házastársa, valamint felmenő vagy lemenő rokona a vallomástételt a Bíróság előtt megtagadhatja. Ha azonban ennek lehetőségét visszautasítja, rá is vonatkozik a tanúk igazmondási kötelezettsége.
- *Tanú- és áldozatvédelmi előírások:* Az NBB eljárási szabályai a tanú kötelezettségei mellett tanú- és áldozatvédelmi előírásokat is tartalmaznak, hiszen az NBB eljárásában részt vevő a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmények természetéből kifolyólag különösen nagy nyomásnak és fenyegetésnek vannak kitéve.
 - Ennek megfelelően a Bíróság köteles megtenni minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy a sértettek és a tanúk testi és szellemi épségét megóvja, valamint a lehető legteljesebb mértékben garantálja magánszférájuk sérthetlenségét.³⁹
 - A tanú- és áldozatvédelem körében a státútum rendelkezik az áldozatok kártalanítási jogosultságáról is. Eszerint a Bíróság kötelezheti a vádlottat arra, hogy a sértett anyagi, illetőleg erkölcsi kárát megtérítse, de arra is lehetősége van, hogy a sértett egy erre a célra létrehozott alaphoz nyerjen kompenzációt.

IV. Az eljárás

A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásjogi vonatkozásait a Római Statútum VI-X. fejezetei, valamint az NBB eljárási és bizonyítási szabályzata rögzítik. A Bíróság felállítása során e szabályok testesítették meg azt a jogterületet, ahol az angolszász és a kontinentális jogcsalád közötti eltérések a legmarkánsabb módon megmutatkoztak,⁴⁰ így az alapszabály elkészítésekor mindkettő eljárásának jellemzőire ügyelni kellett. Az eljárási szabályok közös nevezőjeként egyébként a nemzetközi jog egyezményes, illetve szokásjogi úton kialakult normáit jelölhetjük meg, különös tekintettel az emberi jogokra.⁴¹

1. Az eljárás megindítása⁴²

A Római Statútum az NBB eljárásának megindítását több konjunktív (pozitív) feltétel együttes fennállásától teszi függővé: Az eljárás ugyanis kizárólag a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmény alapos gyanúja esetén indulhat meg, mégpedig a következő három úton:

- a) *Általában bármely részes állam kezdeményezheti a Bíróság eljárását – egy, a Főügyészhez intézett megkeresés útján – ha valamely, az NBB joghatósága alá tartozó bűncselekmény elkövetéséről tudomást szerez.*
- b) *A BT az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján jogosult az eljárás kezdeményezésére.*
- c) *Végül a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekményekkel kapcsolatos információk alapján. a Főügyész hivatalból is kezdeményezhet vizsgálatot.*

A Főügyész az eljárás kezdeményezését követően elsőként a megszerzett információk súlyát vizsgálja meg, majd további adatgyűjtést rendelhet el. Ha ezután arra a következtetésre jut, hogy a vizsgálat kezdeményezése megalapozott, indítványt tesz az Előkészítő Kamarának, hogy adjon engedélyt a nyomozás megkezdésére. Amennyiben az Előkészítő Kamara az információk ismeretében úgy véli, hogy a nyomozás megkezdése ténylegesen indokolt, és az ügy minden jel szerint a Bíróság joghatósága alá tartozik, engedélyt ad a nyomozás megkezdésére.⁴³

Bizonyos esetekben a Bíróság eljárása a fenti említett pozitív feltételek fennállása ellenére sem indulhat meg. Gátat vethet neki

- a) a Biztonsági Tanács épp e célból hozott határozata,⁴⁴
- b) a Bíróság joghatékonyságának hiányát megállapító döntése, azaz a statútum alkalmazhatóságának hiánya, amelyet a Bíróság az eljárás megindítását megelőzően, hivatalból köteles vizsgálni,
- c) végül pedig azon tény, hogy az egyébként joghatósággal rendelkező

állam lépéseket tett az elkövetők felelősségre vonására, illetőleg a felelősségre vonás már meg is történt.

A fenti negatív feltételek alternatív jellegűek, ha tehát közülük akár egyetlenegy is megvalósul, az NBB eljárására nem kerülhet sor.

2. A nyomozás⁴⁵

Ha a Főügyész arra a következtetésre jut, hogy a rendelkezésére álló információk pillanatnyilag nem biztosítanak kellő alapot a bírósági eljárás megindítására, elrendeli a nyomozást. Az NBB Főügyésze tehát vezető szerepet tölt be az eljárás során. Hatalmi pozíciója tehát ennek megfelelően igen jelentős, úgy is fogalmazhatunk, hogy ő az ügy úr, hiszen az NBB csak akkor léphet működésbe, ha azt ő is akarja. *Az Előkészítő Kamara szintén komoly jogkörrel rendelkezik a nyomozati szakban. Legfontosabb jogosítványai közé az elfogatóparancs és az idézés kibocsátása tartozik.*⁴⁶

3. A tárgyalás előkészítése

A nyomozati szakasz utolsó állomása, az egyes vádpontok megerősítése céljából lefolytatott eljárás, az előzetes meghallgatás, amely *az angolszász jogrendszerből származik, és annak végleges eldöntésére szolgál, hogy valóban sor kerül-e majd az ügy bíróság előtti tárgyalásra, avagy sem.*⁴⁷ A meghallgatáson a Főügyésznek valamennyi vádpontot meggyőző bizonyítékokkal kell alátámasztania. A gyanúsított eközben tiltakozhat a vádpontokkal szemben, kétségbe vonhatja a Főügyész bizonyítékainak hitelességét, és maga is előterjesztheti bizonyítékait. *A meghallgatás eredményeképpen az Előkészítő Kamara* elfogadhatja és megerősítheti, de el is utasíthatja a vádat, sőt arra is lehetősége van, hogy az ülést elnapolja, és az ügyészt felszólítsa, hogy bizonyos vádpontok alátámasztása érdekében tovább folytassa a nyomozást, vagy módosítsa a vádat.⁴⁸

4. Az elsőfokú eljárás

*Az igazságszolgáltatás kereteit és színterét a bírósági tárgyalás teremti meg. E kulisszák előtt kerül ugyanis sor a bűnösség megállapítására és a büntetés kiszabására.*⁴⁹ A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásának helye a Bíróság ellenkező döntésének hiányában székhelyén, azaz Hágában van. A tárgyalás nyilvános, folyamatában pedig az *in absentia eljárás tilalma* realizálódik: a vádlottnak tehát kötelessége a tárgyaláson részt venni. Jelenlétéről csak abban az esetben lehet lemondani, ha a tárgyalás rendjét folyamatosan megzavarja.⁵⁰

Az elsőfokú tanács megalakulását követően haladéktalanul kitűzi a tár-

gyalás időpontját. A tárgyalás megnyitását követően azonnal ismerteti a vádat, majd köteles meggyőződni arról, hogy a vádlott valóban megértette-e azokat. Mindeközben írásbeli és indokolt végzéssel lehetősége van arra, hogy a vádlott orvosi, pszichiátriai vagy vizsgálatát rendelje el.⁵¹ *Ha a vádlott az eljárás lefolytatására alkalmas állapotban van, a tanács felhívja arra, hogy nyilatkozzon bűnösségéről.* Az eljárás ettől a pillanattól fogva a terhelt nyilatkozatától függően az angol-szász jogrendszerből átvett minta alapján kétféleképpen folytatódhat tovább: Amennyiben a terhelt bűnösnek vallja magát, és beismerő vallomást tesz, az eljárás az alapítólevél 65. cikkének megfelelően fog alakulni.⁵²

a) Az eljárás folytatása a vádlott beismerő vallomása esetén

A Római Statútum szerint a Bíróság eljárása a vádlott beismerő vallomása esetén jelentős mértékben leegyszerűsödik. Mivel azonban tökéletes bizonyíték nem létezik, még a bizonyítékok királynője sem szolgáltatathat önmagában kellő alapot a bűnösítő ítélet meghozatalához, így az elsőfokú kamarának ilyenkor is köteles megbizonyosodni afelől, hogy

- a vádlott a beismerő vallomás eljárásjogi szerepével, jelentőségével és következményeivel tisztában van-e,
- vallomását a védőjével folytatott előzetes konzultációt követően szabad akaratából tette-e meg,
- bűnösségét valamennyi vádpontban elismerte-e.

Ha a rendelkezésre álló bizonyítékok kellő mértékben alátámasztják a vádlott beismerő vallomását, a tanács a bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül állapítja meg a tényállást, majd ítéletet hoz. Amennyiben azonban a fenti feltételek nem állnak fenn, avagy a bíróság megítélése szerint az áldozatok érdekei és az igazságosság követelménye a tényállás alaposabb felderítését teszik indokolttá, a vallomást elutasítja, és lefolytatja a bizonyítási eljárást, vagy az ügyet másik tanács hatáskörébe utalja.⁵³

b) A rendes eljárás

Az ún. „rendes eljárásban”, azaz abban az esetben, ha a vádlott tagadja bűnösségét, a Bíróság mindenre kiterjedő, széleskörű bizonyítást folytat le. Az alapítólevél sem a figyelembe vehető bizonyítékok típusát, sem pedig azok súlyát nem részletezi, az NBB eljárásában tehát a szabad bizonyítási rendszer érvényesül. A bizonyítási eljárás tekintetében az NBB eljárási és bizonyítási rendtartása vegyíti a bizonyítékokat a bíróság előtt csak gondos mérlegelést követően felhasználni engedő angol-szász hagyományokat és a bizonyítékként csaknem mindent felhasználni engedő kontinentális jogrendszerek megoldásait.⁵⁴ A bizonyítékok alkalmazhatóságáról és megengedhetőségéről

a Bíróság bármely kamarája – a vád vagy a védelem kérelmére, illetőleg hivatalból – mérlegelési jogkörében dönt, *ítéletében azonban csak azon bizonyítékokra hivatkozhat, amelyeket az eljárás során közvetlen vagy közvetett módon megvizsgált.* A tanács elnökének ellenkező döntése hiányában a vád és a védelem megegyezhetnek abban, hogy a bizonyítékok ismertetése miként történjen. Kihallgatásuk folyamán a tanúkhöz mind a vád, mind pedig a védelem kérdéseket intézhet. Az utolsó kérdés feltevésének joga a védelmet illeti meg.⁵⁵

Az elsőfokú eljárást a Bíróság ügydöntő határozata zárja le. A bíróság azonban kizárólag akkor hozhat határozatot, ha a tanács valamennyi tagja a tárgyalás és a tanácskozás valamennyi szakaszában jelen volt, és a döntés az eljárás egészében történő értékelésén alapszik. A határozat meghozatalát megelőző szavazás titkos, a bírácoknak pedig arra kell törekedniük, hogy egyhangú döntés születhessen. *Az ítéletet írásba kell foglalni, és indokolni kell. Egyhangúság hiányában a döntéssel egyet nem értő bírák kisebbségi véleményt csatolhatnak az ítélethez. Az ítélet kihirdetése mindig nyilvánosan történik.*⁵⁶

5. A perorvoslati rendszer⁵⁷

*A másodfokú eljárás alapvető rendeltetése, hogy az elsőfokú bíróság által elkövetett anyagi vagy eljárásjogi törvénysértések orvosolhatók legyenek.*⁵⁸ A perorvoslat az eljáró bíróság valódi vagy vélt, súlyos vagy kevésbé súlyos, ténybeli, jogi, vagy eljárási hibájának kiküszöbölésére, orvoslására irányul.⁵⁹ A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárása az elsőfokú ítélet meghozatalával még messze nem fejeződik be, a *vádott ugyanis a jogorvoslathoz való jog általános alapelveinek megfelelően mind rendes (fellebbezés) mind pedig rendkívüli (perújítás) perorvoslati eszközöket igénybe vehet. Az NBB fellebbviteli rendszere egyfokú. A másodfokú kamara előtt mutatis mutandis az elsőfokú eljárás szabályai alkalmazandók.*

6. A statútum szankciórendszere⁶⁰

Amennyiben a Bíróság a vádlott bűnösségét a statútum 5. cikkébenben meghatározott valamely bűncselekmény tekintetében megállapítja, a következő szankciókat szabhatja ki. Főbüntetésként életfogytig tartó, enyhébb esetekben pedig a meghatározott ideig tartó szabadságvesztés áll a rendelkezésére, amely azonban a 30 évet nem haladhatja meg. Az eljárási- és bizonyítási szabályzatban meghatározott kritériumok alapján pénzbüntetést is alkalmazhat. Végül intézkedésként elrendelheti a bűncselekmény elkövetéséből közvetlenül, avagy közvetetten származó anyagi javak elkobzását is.⁶¹

A statútum büntetési rendszerének kialakítása során kétségkívül pozití-

vumként kell értékelnünk azt a tényt, hogy az arab illetve karibi országok által támogatott halálbüntetés nem került be az alapítólevélbe.⁶²

7. Az ítéletek végrehajtása⁶³

A Nemzetközi Büntetőbíróság nem rendelkezik külön büntetés-végrehajtási apparátussal és intézményrendszerrel, így az ítéletek végrehajtása a szerződő feleknek a Bírósággal történő együttműködési kötelezettsége keretében zajlik. A büntetéseket a nemzeti büntetés-végrehajtási intézetekben hajtják végre. A Bíróság egy listát készít azokról az államokról, amelyek önként vállalkoznak erre a feladatra. Minden esetben egy különleges megállapodás jön létre az NBB és a végrehajtó állam között. Ha nem sikerült megfelelő államot találni, akkor a büntetést a törvényszék székhelyéül szolgáló állam területén kell végrehajtani.

A büntetés végrehajtását a Bíróság folyamatosan felügyeli. Eközben lehetősége van elrendelni az elítélt más országba történő átszállítását. A státútum arra is lehetőséget biztosít, hogy meghatározott idő elteltével a kiszabott büntetés mértékét enyhítse.⁶⁴ A büntetési idejének elteltével a fogvatartó országot terheli az elítélt hazájába, vagy az őt befogadó államba történő átszállításának kötelezettsége. *A pénzbüntetések és elkobzás végrehajtása a fentiekhez hasonlóan szintén a szerződő államok feladatkörébe tartozik.*

C. Záróakkordok

A hosszú úton, amely majdan a nemzetközi büntetőjog végső formájának kialakulásához fog elvezetni, Nemzetközi Büntetőbíróság Római Státútumának megszületése csak egy az emberiség előtt álló állomások közül. Az úton azonban késlekedésre nincs idő. Abban az esetben ugyanis, ha ez a fejlődési folyamat megszakadna, a Bíróságot támogató államok valamennyi célkitűzése veszélybe kerülne.

A nürnbergi per eljárásával már a II. világháborút követően precedenst teremtett, lefolytatóik pedig ígéretet tettek arra, hogy az agresszió, a népirtás, valamint az emberiség elleni- és a háborús bűncselekmények elkövetői soha többé nem maradnak büntetlenül. A világ eddig több mint fél évszázadot várt a fenti ígéret betartására, az állami vezetők tehetetlenségéért pedig ártatlan áldozatok millióinak életével fizetett.⁶⁵

Bár a Római Találkozó eredményei megkérdőjelezhetetlenek, még mindig nem jelentik az út végét. A státútum a legtágabb értelemben vett emberi jogok tekintetében forradalmi lépést jelent: A népirtás, a háborús bűncselekmények és az emberiség ellenes bűncselekmények eddig uralkodó büntetlensége már a múlté. A genfi jog mostantól fogva valóban hatékony érvényesítő mechanizmussal rendelkezik, az újonnan létrehozott bírói fórum

pedig a béke megteremtését, mint a nemzetközi közösség legvégső célját sokkal inkább elő fogja segíteni, mint bármiféle igazságtételi- illetve béke-küldöttségek alkalmazása.

A szűkebb értelemben vett emberi jogok tekintetében pozitívként említhetjük meg a *törvényesség alapelvének* elfogadását, valamint a *kétszeres büntetés, illetve a visszaható hatály tilalmának elismerését*. Emellett az eljárási szabályok területén is komoly előrelépéseket értünk el. *Az emberi jogok védelme során mind az áldozatok, mind pedig az elkövetők jogaira gondoltak, s ez utóbbi kétségkívül nagy áttörést hozott*. Azt hiszem, nem túlzás mindezt egy olyan előrelépésként értékelni, amely a civilizáció egy magasabb fokához fog elvezetni, és erre valamennyi részes állam büszke lehet.⁶⁶

Az NBB pozitívumai mellett van azonban néhány tényező, amely a Bíróság működésében a jövőben még nehézségeket okozhat. A problémák közül az egyik a *pénzhiány*. Azért, hogy a Bíróság működésének pénzügyi háttere megteremtődjön, az ENSZ létrehozott egy bankszámlát az NBB-nek nyújtott adományok számára. A részes államok a jelenlegi költségvetési év számára egyébként 69 millió Euro elkülönítésére tettek javaslatot, ez azonban vajmi kevés lesz ahhoz, hogy az NBB első – kongói és ugandai – nyomozati cselekményeit megfelelő módon finanszírozza. Az is gondot okoz, hogy a részes államok közül sokan nem tesznek eleget finanszírozási kötelezettségüknek.

A Nemzetközi Büntetőbíróság kritikái közül másodikként azt emelném ki, hogy egyesek szerint *az NBB gyakorlatilag alig rendelkezik valamicske hatalommal*. E kritikát a magam részéről erős túlzásnak tartom, azt azonban el kel ismernem: *elég csak egy pillantást vetünk a világ politikai térképére, hogy megállapítsuk: a háború sújtotta övezetekben aligha fog a közeljövőben a Bíróság eljárása megindulni*.⁶⁷

Ha a Bíróság túl is tudna lépni a fent említett akadályokon, akkor is nehéz dolga lesz majd, hiszen a nemzeti jellegű bírói fórumokkal ellentétben *nem rendelkezik olyan nyomozati, illetve egyéb hatalmi szervekkel, amelyek munkájára eljárása során támaszkodhatna*. Hogy a háborús konfliktusok érintette részes államok adott esetben eleget tesznek-e majd együttműködési kötelezettségüknek, szintén bizonytalan.

Az Egyesült Államoknak az NBB-vel szemben tanúsított magatartása szintén sajnálatos. Az USA ugyanis kezdetektől fogva ellenezte a Bíróság felállítását. Joggal (és felháborodással) tehetjük tehát fel a kérdést: az amerikaiak, akik a római találkozóig teljes mellszélességgel kiálltak a nemzetközi büntetőbíráskodás gondolata mellett, miért ellenzik ilyen vehemens módon az NBB felállítását? Az USA magatartását azzal magyarázza, hogy a Bíróság alapítólevele nem nyúlt megfelelő biztosítékot az ellen, hogy az Egyesült Államok Kormányának tagjaival szemben politikai okokból vádat emelje-

nek.⁶⁸ Mindez szomorú. Véleményem szerint azonban nem elegendő ahhoz, hogy az NBB létezését és működését veszélyeztesse. Nem csoda, hogy az Egyesült Államok számára bosszantó a római eredmény, hiszen az 1997. évi aknakonferenciák óta egy éven belül a római találkozó már a második alkalom volt arra, hogy nem tudta ráerőszakolni akaratát a fejlett és független államok szövetségére.⁶⁹ Remélem, hogy ennek ellenére a múltat hátrahagyva egyszer majd az USA is csatlakozni fog az NBB támogatói közé, és belátja, hogy szerencsésebb, ha tébolyult magánakciói, és katonai erejének fitogtatása helyett a nemzetközi együttműködésben betöltött munkájának okán emlegeti a világ.

Luis Moreno-Ocampo szerint a Nemzetközi Büntetőbíróság első két pere rövidesen meg fog kezdődni, feltéve, hogy a kongói és ugandai gyanúsítottakat sikerül majd letartóztatni, és Hágába, az NBB színe elé szállítani. Az NBB nyomozói egyébként már megérkeztek a kérdéses országokba, miután azok alávetették magukat a Bíróság joghatóságának. A vádlottak személyét egyébként mindeztáig titok fedi és a vádakat sem hozták még nyilvánosságra.⁷⁰

Amint azt tehát látjuk, nemzetközi bűncselekményekben nincs hiány, ez a tény viszont szintén csak azt bizonyítja, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság munkájára szükség van. Az NBB fejlődését az azonosan gondolkodó államoknak tehát a jövőben is támogatniuk kell. Addig is abban reménykedhetünk, hogy egyszer majd a világ valamennyi állama csatlakozni fog ehhez az intézményhez. Akkor talán az NBB valóban olyan visszatartó erővel fog rendelkezni, hogy ténylegesen megelőzheti majd a háborús- és emberiség ellenes deliktumok elkövetését, eleget téve a rá kimért történelmi valamint büntető- és nemzetközi jogi szerepnek.

Jegyzetek

¹ Lucius Caflisch: Der neue Internationale Strafgerichtshof: Ein Instrument zur Durchsetzung des humanitären Völkerrechts. In: Liechtensteinische Juristen-Zeitung, 1999. 1. sz. 1. o.

² Feldmájer Lea: A Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásáról. *Collega* 2002. 5. sz. 28. o.

³ Polt Péter: A nemzetközi büntetőjog fejlődésének néhány kérdése. *Jogtudományi Közlöny* 1987. 5. sz. 173. o.

⁴ Ilyen nemzetközi egyezmények voltak a Tenger alatti kábel védelméről kötött 1884. évi, valamint az 1841. évi Rabszolga-kereskedésről szóló, illetőleg a Kalózkodás ellenes egyezmény

⁵ Feldmájer: i.m. 28. o.

⁶ Alfred Maurice de Zayas: A nürnbergi per. In: Alexander Demandt: A történelem nagy perei. Holnap Kiadó, Budapest 1993. 205. o.

⁷ The International Tribunal for the former Yugoslavia, International Tribunal for Rwanda.

⁸ Kemenszky Ágnes: Háborús bűnösök felelősségre vonása az egykori Jugoszláviában, Ruandában és Sierra Leonében. *Acta Humana* 2002. 46-47. sz. 49-50. o.

⁹ Gerhard Werle: Völkerstrafrecht und geltendes deutsches Strafrecht. *Juristenzeitung* 2000. 15-16. sz. 755. o.

¹⁰ Caflisch: i.m. 9. o.

¹¹ A Római statútumban az Állandó Nemzetközi Büntetőbíróság működésének egyik legfontosabb anyagi jogi alapelveként fekteti le a Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege parancsát, azaz a törvényesség alapelvét, amely az 1966. december 16-án megalkotott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 15. cikkében, valamint az 1950. november 4-én megszületett Emberi Jogok Európai Egyezményének 7. cikkében is megjelenik, s ennek megfelelően valamennyi modern büntetőjogi kódexben egyaránt megtalálható.

¹² A bűnfelelősség elve azt a követelményt testesíti meg, amely szerint csak a bűnösen tanúsított magatartás, a bűnösen előidézett követelmények miatt lehet bárkit is felelősségre vonni, e felelősségének mértéke pedig bűnösségét nem haladhatja meg. A Római Statútum a fentieknek megfelelően meghatározza a delicta iuris gentiumok elkövetőinek egyéni büntetőjogi felelősséget, felelőségük fennállta esetén pedig azok büntethetőségét teszi lehetővé.

¹³ A büntető anyagi jogban nagyon fontos alapelveként, tulajdonképpen a törvényesség elvéből levezethetően érvényesül a visszaható hatály tilalma, amelyet csupán néhány kedvezményezett eset (így a cselekmény időközben bekövetkező enyhébb törvényi minősítése, vagy dekriminalizációja) törhet át. A Római Statútum ennek megfelelően tilalmazza az egyéneknek az NBB előtt történő büntetőjogi értelemben vett felelősségre vonását olyan magatartásért, amelyet az alapítólevél hatályba lépése előtt követett el.

¹⁴ A ne bis in idem, azaz a kétszeri eljárás tilalmának alapelve tulajdonképpen a bíróságok határozatainak alaki jogerejével azonos, azaz azt jelenti, hogy adott bűn-

cselekmény elkövetésének ügyében sem újabb vádemelésnek, sem pedig rendes jogorvoslatnak, általában további eljárásnak nincs helye. Így olyan bűncselekmény elkövetése miatt, amely miatt a terheltet más bíróság korábban már elítélte, vagy amely alól felmentette, senki sem vonható felelősségre a Nemzetközi Büntetőbíróság színe előtt.

¹⁵Bár az NBB alapítólevele a „Büntetőjog általános alapelveiről” szóló fejezetében expressis verbis nem nevesíti őket, a Nemzetközi Büntetőbíróság eljárásában maradéktalanul érvényesül valamennyi, a modern jogállamok büntetőeljárásában is meg­lévő alapelv. Az említett eljárásjogi elvek e következők: hivatalbóliség elve, az ártatlanság védelme, a védelem, a kontradiktórium, a nyilvánosság és a közvetlenség elve, a szóbeliség elve, a jogorvoslati jogosultság elve a bizonyítékok szabad mérle­gelésének elve, végül de nem utolsó sorban pedig az anyanyelv használatának alap­elve is. A könnyebb átláthatóság és az egységesség szempontjából azonban joggal vethetjük fel a kérdést, nem volna-e helyesebb a fenti eljárásjogi alapelveket is kife­jezetten a Római Statútum előírásai között nevesíteni. Véleményem szerint a jövő­ben, ha az alapítólevél esetleges módosítására vagy, az eljárási- és bizonyítási rend­tartással történő egységes szerkezetbe foglalására kerülne sor, célszerűbb volna az alapelvek konkrét és kifejezett megemlítése.

16 Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 117. o.

¹⁷ Wiener A. Imre: A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságáról. Magyar Jog 2001. 8. sz. 460. o.

¹⁸ Ulrich Sieber: Memorandum für ein Europäisches Modellstrafgesetzbuch. Juristenzeitung 1997. 8. sz. 370. o.

¹⁹ Römer Statut des Internationalen Strafgerichtshofes: 12. cikk

²⁰ Römer Statut 12-14. cikk

²¹ Caflisch: i.m. 8. o.

²² Römer Statut 26. cikk

²³ Römer Statut 27-28. cikk

²⁴ A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapítólevele 7. cikk

²⁵ Römer Statut 26. cikk

²⁶ A statútum a Nemzetközi Büntetőbíróság igazságszolgáltatását sértő bűncselek­mények csoportjába sorolja a bizonyítási eljárás folyamán elkövetett hamis tanúzást, a hamis, vagy meghamisított bizonyítékok előállítását és szolgáltatását, a tanú, va­lamint az NBB hivatali tagjának jogtalan előny ígérétevel történő megvesztegetését, továbbá megjelenésének vagy tanúvallomásának megakadályozását, illetőleg meg­zavarását, a velük szemben tanúvallomása miatt alkalmazott retorziókat, valamint a bizonyítási eljárás megzavarását.

²⁷ Römer Statut 4. cikk

²⁸ Römer Statut 112. cikk

²⁹ Römer Statut 34. cikk

³⁰ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 150. o.

³¹ Römer Statut 55. cikk

³² A Bíróság alapítólevélének 21. cikke kötelező jelleggel sorolja fel azokat a jogfor-

rásokat, amelyeket az NBB eljárása során alkalmazhat. Ezeket három csoportba oszthatjuk:

1. A Bíróság elsősorban magára a státútumra, közelebbről a joghatósága alá tartozó bűncselekmények tényállási elemeire, illetőleg az eljárási- és bizonyítási szabályzatra támaszkodhat.
2. Másodsorban figyelembe veheti a fenti bűncselekményekkel kapcsolatos nemzetközi szerződéseket, továbbá a nemzetközi jog alapelveit és szabályait, beleértve a fegyveres konfliktusok nemzetközi jogának általánosan elismert előírásait is.
3. Ha a fenti joganyagok sem biztosítanak megfelelő alapot a bíróság ítélkezéséhez, azok az általános alapelvek is a Bíróság rendelkezésére állnak, amelyek a világ jogrendszereinek nemzeti jogából vezethetők le. Idetartozik a szuverén államok nemzeti jogrendszereinek valamennyi olyan büntetőjogi jellegű előírása, amelyeket saját bírói fórumaik alkalmaznak bűncselekmények felett gyakorolt ítélkezésük során, feltéve, hogy ezek a szabályok nem összeegyeztethetetlenek a nemzetközi joggal és a nemzetközileg elismert normákkal és előírásokkal.

Az NBB a fentiekén kívül precedensjelleggel alkalmazhatja valamennyi, korábbi eljárása során kikristályosodott jogértelmezését.

³³ Römer Statut 67. cikk

³⁴ Römer Statut 67. cikk

³⁵ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 170. o.

³⁶ Cour Pénal International: Règlement de procédure et de preuve 65-66. cikk

³⁷ A 18. életévüket be nem töltött, illetőleg a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező személyek nem kötelezhetőek arra, hogy a fenti ünnepélyes ígéretet megtegyék, a Bíróság azonban saját belátása szerint mégis dönthet úgy, hogy vallo-másuk megtételét e személyeknek is engedélyezi.

³⁸ CPI : Règlement de procédure et de preuve 75. cikk

³⁹ A Bíróság eljárása során lehetőséget kap arra, hogy a tanút zárt távközlő hálózat útján hallgassa ki, zárt ajtók mögött történő meghallgatásokat tartson, továbbá, hogy egyéb eszközöket vegyen igénybe. A státútum még azt is lehetővé teszi, hogy az áldozat helyett annak képviselőjét hallgassák meg. Ha a sértett biztonsága azt kívánja meg, az ügyésznek lehetővé teszik, hogy a sértett vallomását írásba foglalja, és azt terjessze elő.

⁴⁰ A kontinentális jogrendszerekre az ún. prezidenciális tárgyalásvezetés a jellemző: a tanács elnöke végzi a tanú és a vádlott kihallgatását, ő hallgatja meg a szakértőt, és ő dönt arról, ha valamely kérdés feltételének vagy megválaszolásának megtiltására van szükség. Ehhez képest az angolszász esküdszéki eljárásban történetileg a keresztkérdéses tárgyalás alakult ki, amelyben az ügy elbírálásához szükséges peranyagot, bizonyítékokat elsősorban a vád és a védelem szolgáltatja és vizsgálja meg, mégpedig az általuk lefolytatott kettős kikérdezés (keresztkérdéses eljárás) keretében. Fenyvesi– Herke – Tremmel: i.m. 466. o.

⁴¹ Feldmájer: i.m. 31. o.

⁴² Römer Statut 13-16. cikk

⁴³ Előfordulhat, hogy a Főügyész úgy ítéli meg, hogy a rendelkezésére álló informá-

ciók nem biztosítanak kellő alapot a vizsgálat megindítására, ez a tény azonban nem zárja ki azt, hogy a jövőben – új információk vagy bizonyítékok fényében – a bűncselekménnyel összefüggésben újabb vizsgálatot folytasson le.

⁴⁴ Az ENSZ Biztonsági Tanácsa elsősorban a béke biztosítására és fenntartására hivatott. Ahhoz, hogy ennek a feladatának megfeleljen, jogosult arra, hogy az egymással összeütközésben álló államok vezetőivel szemben eljárjon. Bizonyos esetekben azonban a háborús bűnösök felelősségre vonása lehetetlen a béke fenntartása mellett, hiszen e személyeknek még a letartóztatása is elképzelhetetlen az ENSZ katonai közbeavatkozása nélkül. Ezt a problémát kielégítő módon soha nem lehet megoldani. A Római Statútumban felvett megoldás is csupán abban áll, hogy a Biztonsági Tanács, békemisszió teljesítése esetén az alapító okirat VII. fejezetére történő hivatkozással utasíthatja a Bíróságot, hogy a következő 12 hónapban semmilyen eljárási cselekményt ne folytasson az ügygel kapcsolatban. Ha a helyzet időközben sem változik, a BT moratóriuma meghosszabbítható.

⁴⁵ Römer Statut 5. fejezet

⁴⁶ Elfogatóparancsot az Előkészítő Kamara a Főügyész előterjesztése alapján bocsáthat ki, mégpedig akkor, ha az ügyészi indítvány, valamint az azt alátámasztó bizonyítékok arra utalnak, hogy a kérdéses személy valóban a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmény követett el, és e személy előzetes letartóztatása a bírósági eljárás lefolytatása érdekében szükségesnek tűnik. Az elfogatóparancs kibocsátása helyett a Főügyész a kérdéses személy megidézését is indítványozhatja, ilyenkor nincs szükség a terhelt előzetes letartóztatásba vételére, a Bíróság a büntetőeljárás tartalma alatt vele szemben bármiféle személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedést foganatosíthat.

⁴⁷ Feldmájer: i.m. 34. o.

⁴⁸ Römer Statut 60-61. cikk

⁴⁹ Tóth Mihály: Büntető eljárásjog. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2003. 362. o.

⁵⁰ A vádlott számára a tárgyalóteremből történő eltávolítása esetén is biztosítani kell annak lehetőségét, hogy a tárgyalóteremben történeteket a folyosón audiovizuális eszközök igénybevételével nyomon követhesse.

⁵¹ Ha a büntetőtanács a vádlott pszichiátriai vizsgálatát követően arra a megállapításra jut, hogy a vádlott nincs olyan állapotban, hogy vele szemben az eljárást lefolytassák, a tanács a tárgyalást elnapolja. Az eljárást a vádlott felgyógyulását követően előlről kell kezdeni.

⁵² Römer Statut 62-64. cikk, Règlement de procédure et de preuve 132-133. cikk

⁵³ Römer Statut des IStGH, 65. cikk

⁵⁴ Takács: i.m. 11. o.

⁵⁵ Römer Statut 69. cikk, Règlement de procédure et de preuve 63. cikk

⁵⁶ Römer Statut 74. cikk

⁵⁷ Römer Statut 81-84. cikk, Règlement de procédure et de preuve 8. fejezet

⁵⁸ Tóth: i.m. 388. o.

⁵⁹ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m. 513. o.

⁶⁰ Römer Statut des IStGH 77-78. cikk

⁶¹ Az NBB a büntetést eljárási- és bizonyítási szabályzatának megfelelően az eset valamennyi körülményének figyelembe vételével szabja ki. Szabadságvesztés büntetés kiszabása esetén mindig beszámíttatja az előzetes letartóztatásban eltöltött időt, ha pedig a vádlottat több bűncselekmény elkövetése tekintetében is bűnösnek találta, akkor halmazati büntetést szab ki. Ez nem lehet rövidebb, mint a legsúlyosabb bűncselekményért kiszabható szabadságvesztés felső határa, azonban a 30 évet, illetve az életfogytig tartó szabadságvesztést ez sem lépheti túl.

⁶² Caflisch: i.m. 9. o.

⁶³ Römer Statut des IStGH 10. fejezet

⁶⁴ Határozott idejű szabadságvesztés kiszabása esetén erre a kiszabott büntetés kétharmadának kitöltése után, életfogytig tartó szabadságvesztés esetében pedig 25 év után van lehetőség.

⁶⁵ Benjamin B. Ferencz: Von Nürnberg nach Rom – Auf dem Weg zu einem Internationalen Strafgerichtshof. <http://www.sicherheitspolitik.bundeswehr.de/6/28.php>

⁶⁶ Caflisch: i.m. 10. o.

⁶⁷ Az NBB joghatósága ugyanis sem Albániában, sem Oroszországban, sem Afganisztánban, sem pedig Kasmírban nem érvényesül, ezek az államok ugyanis nem írták alá a Római Egyezményt. Bár az ENSZ BT kezdeményezési jogosultságain keresztül szabad utat engedhet a Főügyész tevékenységének, a Bíróság felállítását ellenző Egyesült Államok vétőjogával minden későbbi eljárási cselekményt megbéníthat.

⁶⁸ A politikai vezetők félelme egyébként nem alaptalan. Miért ne kerülhetne ugyanis sor az NBB működése keretében a vietnami háború során elkövetett szörnyűségek elkövetőinek felelősségre vonására? Hiszen a visszaható hatály tilalmára a nemzetközi büntetőbíráskodás eddigi gyakorlata folyamán szinte kivétel nélkül fittyet hánytak. Egyébként nem is szükséges az időben ilyen távolba tekintenünk, hiszen a napjainkban zajló iraki konfliktus katonai vezetőinek is számos nemzetközi jelentőséggel bíró, az emberi méltóságot sértő bűncselekmény elkövetése terheli a lelkét.

⁶⁹ Caflisch: i.m. 10. o.

⁷⁰ A fenti két ügy mellett négy kontinensről hat további esetben kezdeményezték a Bíróság eljárását. Ezek közül az egyik ügyben valószínűleg már 2005 közepén megkezdhetik a nyomozást, persze előfordulhat, hogy az a pénzhiány miatt későbbre toródik.

A poligráf alkalmazásának lehetőségei és korlátai^{*}

A. Bevezetés

I. A dolgozat célja

Poligráf. Egy szó, melyről szinte mindenki tudja mit jelent, de annak összetettsége okán csak kevesen ismerik pontosan. Pedig a honi életben betöltött szerepéhez képest a témában megjelent tanulmányok, cikkek felülreprezentáltsága tapasztalható: több mint egy tucat írás választotta témájául, s emellett más szakkiadványok – kriminalisztika tankönyvek is – foglalkoznak vele, valamint több mint fél tucat külföldi cikk fordítása jelent meg magyar nyelven. Azonban e számos – önmagában nézve kiváló munka – ellenére hatalmas hiátus érezhető. E tárgyban igen jellemző a körbehivatkozás, olvasmányról olvasmányra standard mondatok, bekezdések ismétlődése. Ez önmagában még nem volna probléma, hisz éppen úgy nem volna ildomos a történeti részek ténykérdéseit vitatni, mint a természettudományos alapokon nyugvó interdiszciplináris működési alapelveket. Azonban éppen a méltán leglényegesebbnek nevezhető validitás (illetve az ehhez szorosan kapcsolódó utilitás) kérdésében nem mutatnak fel kézzel fogható eredményeket a hazai munkák, fordítások. A fontossági sorrendben ezt követő – lényegében ezen alapuló – kérdés a bizonyítékok rendszerében elfoglalt helyének tisztázása, amely az új Be. hatályba lépése okán megérett az újratárgyalásra. Az e tanulmánykötetben megjelenő dolgozat – tartalmi kötöttségek okán – a kriminalisztikai kérdésekre fókuszálva próbálja meg kiragadni az eljárást az azt körülölelő misztikumból. Bár a dolgozat írása során híve lettem a poligráf alkalmazásának, igyekszem a felhasználás lehetőségeit és korlátait objektíven bemutatni, rávilágítva azokra a pontokra is, melyek során – ma még – veszélyeket látok a felhasználásban.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Kriminalisztika” szekcióban különdíjat ért el. Konzulens: Dr. Tremmel Flórián

II. A hazugság

„Aki azzal kérkedik, hogy ő nem szokott hazudni, az hazudik a legnagyobbat.”¹ A hazugság, illetve a hazudás szinte egyidős az emberi kommunikációval. Alapja a gondolkodás, általános célja valamely egyéni érdek érvényre juttatása. A gondolkodás az emberi faj azon képessége, hogy a jövőre vonatkozó következtetéseket tud felállítani.² Előre látja bizonyos cselekményei – így kommunikációjának – jövőbeli következményeit. Egyes nézetek szerint az agyi evolúció mozgóatója a megtévesztés és a megtévesztés felismerése közötti versengés. A megtévesztés képességét nevezhetjük a gondolkodás megértésének. Ez a képesség a legtöbb embernél a harmadik és a negyedik életév között alakul ki.³ Dr. Charles Ford (az University of Alabama pszichiátere) szerint a hazudásnak fontos szerepe van a gyermekkorban az egyéniség formálódása szempontjából. Találkozunk persze olyan véleménnyel is, amelyek – persze ezek inkább etikai szempontból, sem mint pszichológiai szakmai szempontból közelítve a témához – nem osztják ezt a véleményt, és károsnak tartják a hazugságot a gyermekkorban is.⁴ Kozák Gyula írja, hogy hazugság nélkül megszűnnének a barátságok, széthullanának a családok, frusztrált és dühös emberek rohagnának mindenütt, akik gyilkos dühvel néznének egymásra.⁵ A civilizált világ embere manapság átlagosan 8-10 alkalommal hazudik naponta (!)⁶ anélkül, hogy környezete ezt elítélné. Ide tartoznak a „Jaj, de jól áll ez a frizura!”, vagy éppen, a hogy vagy kérdésre adott „Köszönöm jól” válasz. Sőt elgondolkodtató, hogy bizonyos esetekben a fennálló társadalmi konvenciók szerint az őszinte válaszhoz fűződik a negatív értékítélet (frizura példa). Pimasznak, szemtelennek tartjuk azt, aki egy idegen ember hajviseletét nyíltan ócsárolja. (Nem beszélve arról, hogy némely esetben még joghátrány is érheti az őszinte állításokat nem megfelelő fórumon hangoztató alanyt, pl. a becsületsértés tényállása: Btk. 180. §.) A hazugságot éppen az indukálja, hogy a delikvens – esetünkben nem akar szemtelennek látszani – el kívánja kerülni a társadalmi helytelenítést, azaz a felelősségre vonásnak ezt a nem tettelegességben – hanem pusztán rosszallásban, megvetésben – megnyilvánuló formáját.

A büntetőeljárás során tanúsított hazug magatartás közvetlen célja⁷ – általában – a büntetőjogi felelősségre vonás elkerülése (de lehet közvetlen cél az objektíve alaptalan felelősségre vonás elérése is⁸). Sőt fontos megjegyezni, hogy a hazugság tárgyául szolgáló tény nem mindenkor az esetlegesen bekövetkező büntetőjogi felelősségre vonás alapjául szolgál, kisebb jelentőségű ügyben is előfordulhat, – a Kertész-féle tipizáláson⁹ túl – akár egy enyhébb társadalmi rosszallás elkerülése végett.¹⁰ (Például a terheltnek van alibije, de e tárgyban mégis hazudni kényszerül, hiszen valójában egy homo-szexuálisok körében közkedvelt szórakozóhelyen tartózkodott, amit azonban

belső gátlásaiból kifolyólag nem kíván az eljáró hatóságok tudomására hozni.) Ezek a jelentéktelennek tűnő hazugságok is jelentős szerepet kaphatnak, ha nem sikerül időben felismerni, kiszűrni őket, s ez által a nyomozást rossz irányba viszik el.

Fontos külön szót ejteni a hazugság két speciális estéről: a krónikus hazudozásról és a pszudológiáról. A krónikus vagy patológiás hazudozók nem csak a számukra stratégiaileg fontos kérdésekben hazudnak. Hazudhatnak olyankor is, amikor az őszinteség jobban szolgálná az érdeküket. Az ilyen egyének gyakran diszfunkcionális családból kerülnek ki, ahol esetleg kábítószert vagy nemi zaklatásokat miatt elfogadott volt, hogy környezetüknek egy hamis képet mutatnak. Így számukra a hazugság a mindennapok részévé vált.

Ezeztől az egyénektől azonban meg kell különböztetni a pszudológokat, akik egy olyan „álmovilágban” élnek, amely összemosódik a valósággal, és ők maguk sem tudják, hogy melyik-melyik. E két külön említett esetnek a vizsgált téma szempontjából komoly relevanciája van. A hazudás nem más, mint szántszándékkal valótlán állítása, tehát olyan tudatos, akaratlagos tevékenység, melynek során az egyén tudata átfogja, hogy állítása nem a valóságnak megfelelő. Ebben az értelemben a pszudológ személyek nem hazudnak. Ilyen tudatosság hiányában fennálló „valótlan őszinteség” egészséges emberekkel is előfordulhat. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy a hazugság ellenpárja az őszinteség,¹¹ amely nagymértékben függ az emberi szubjektumtól, s ily módon a meggyőződéses tévedés lehetőségét nem zárja ki. Arról az esetről van szó, amikor az – egyébként egészséges – állító fél, teljes bizonyossággal hiszi (tudja), hogy állítása a valóságnak megfelel. Ez persze nem jelenti azt, hogy állítása a valósággal adekvát, tehát azt, hogy igaz lenne (ennek oka lehet például érzéki csalódás, téves következtetés, stb). Ilyen esetek sokszor nagy média nyilvánosságot kaptak, amikor emberek UFO találkozásairól számoltak be poligráf előtt „false negative” eredménnyel,¹² azaz a szakértők nem találtak hazugságra utaló jeleket a beszámoló során.¹³ Más a helyzet a krónikus (patológiás) hazudozóknál. Az ő tudatuk átfogja tettüket, tisztában vannak azzal, hogy hazudnak. A vizsgált téma szempontjából az jelenti a gondot az ő estükben, hogy a hazudás sokkal megszokottabb tevékenység, mint egy átlag embernél. Ebből a rutinból adódóan nem azonos – ti. nem olyan heves – élettani hatásokat vált ki náluk a hazudás, mint a nagy átlagnál. Ahogy a mondás is tarja: „Szemrebbenés nélkül” hazudnak.

III. Hazugságvizsgáló módszerek története

Azt nem is szükséges külön ecsetelni, hogy az általános, mindennapos emberi relációkon túl a büntetőeljárásban milyen kiemelten fontos szerepe van annak, hogy a hatóságok felismerjék a hazugságokat, illetve az őszinte vallomásokat illetően ne legyenek kétségeik. Egy rutinos kihallgató – a képzése során, vagy azon túl elsajátított pszichológiai, kriminálpszichológiai ismereteknek köszönhetően – a különböző metakommunikációs jelekből,¹⁴ az esetek egy részében képes valószínűsíteni, hogy a kihallgatott személy hazudik-e. Ebbeli képességében segítségére van a krimináltaktikának a kihallgatásokkal foglalkozó része, amely azokat a taktikai ajánlásokat, követelményeket törekszik kimunkálni, amelyek a kihallgatás szervezésére, tervezésére, teljesítésére, rögzítésére és (menetközbeni) ellenőrzésére vonatkoznak, és egyszersmind a kihallgatások hatékonyságát biztosítják, fokozzák.¹⁵ Azonban az igény egy, a vizsgált személy akarata által kevésbé befolyásolható, objektív indikátor iránt már egész korán megjelent.

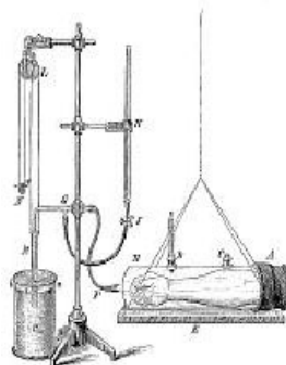
Az ókori Kínában az időszámításunk előtti II. évezredben a gyanúsított szájába rizspúdert tettek, amely ott is maradt a kihallgatás teljes tartama alatt. Amikor a vallatás véget ért, a kiköpött rizsport megvizsgálták. Amennyiben száraznak találták, abból a bűnösségre következtettek. Hasonló eljárás volt az Afrika egyes területein alkalmazott „bírói bab”. Mindkét módszer arra a jól ismert élettani jelenségre épült, hogy izgalmi, félelmi állapotban a száj nyálkahártyái kiszáradnak, következésképpen a nyelés is megnehezül. Ez utóbbi tapasztalati tény volt az alapja annak az Angliában alkalmazott gyakorlatnak, amely szerint a kihallgatott személynek száraz kenyeret kellett sajttal együtt elfogyasztania. Ez volt az ún. „bírói szelet”. A nyelés megnehezítségét a hazugság, egyúttal a bűnösség jeleként értékelték. Még ugyanebben a korban, Indiában a gyanúsítottnak egy szólistát olvastak fel. A szavak között néhány olyan szó is volt, amely kapcsolatos volt az alapügygel. A megvádolt személynek minden szó elhangzása után meg kellett ütnie egy gongot. Úgy találták, hogy a vétkes alany a bűncselekménnyel összefüggő szó elhangzása után nagyobb erővel üti meg a gongot, mint a közömbös szavaknál.¹⁶

Alkalmaztak olyan eljárásokat is, amelyek inkább pszichológiai elemeket tartalmaztak, némi félrevezetéssel és misztifikációval elegyítve. Ilyen volt például az arab keleten a kádik titka, az ún. „bölcs számárként” elhíresült módszer. A kihallgatott személyt egy sötét helyiségbe küldték be, ahol egy számár farkát kellett megfognia. A közhiedelem szerint – a sohasem tévedő számár – csendben marad, ha ezt ártatlan ember teszi, de felbőg akkor, ha a tettes fogja meg a farkát. Miután a gyanúsított kijött a helyiségből, a kezét feltűnés nélkül megvizsgálták. A sötétben persze nem látszott, hogy a

szamár farkát előzetesen bekormozták. Az elkövető – félve a biztos lelepleződéstől – nem merete megfogni a szamár farkát, így tiszta kézzel lépett ki a helyiségből.¹⁷

A középkor során számos, a tudományosság helyett az isteni igazságszolgáltatásba vetett hiten alapuló hazugságvizsgálati módszer terjedt el. Ezek főképpen a különféle próbák voltak. (Tüzes vas próba estén, ha a seb begyógyult, akkor az a vizsgált személy igazmondásáról tanúskodott). A próbák XIII. századi megszűnésével a humánusabb eskük játszották a fő szerepet. A közhiedelem alapján, az igazmondásra esküdött tanút, hamis eskü esetén közvetlen és azonnali isteni büntetés sújtotta.¹⁸

Forrásaink szerint a mérhető, műszeres úton történő hazugságfeltárára irányuló kísérletek 1875-re¹⁹ nyúlnak vissza. Mosso és Cesare Lombroso olasz ideggógyász volt a felismerője annak, hogy a hirtelen pszichikai változás mérhető élettani jelenségeket eredményez. Ez az alapvető felismerés teremtett meg a ma használatos hazugságvizsgálók működésének elvi alapjait²⁰ (lásd: B. I. pont). Lombroso az orvostudományban addig is alkalmazott-hydrosphygmographot²¹ használt a vérnyomás és pulzus hirtelen változásának kimutatására, és grafikus ábrázolására. Az ismeretes Canon-féle vészreakció elmélet alapján az ember szervezete, hogy felkészüljön egy fenyegető, veszélyt jelző ingerekre történő válaszadásra, a vér jelentős részét az ehhez szükséges szervbe (az agyba) juttatja. E folyamat során az e tekintetben alárendelt szervekből (pl. végtagok) a vér jelentős része kiáramlik.



Közben olyan neves szakember is, mint Carl Gustav Jung pszichiáter szintén a pszichológiai folyamatok fiziológiai jelenségekre gyakorolt hatását tanulmányozza, s javasolja, hogy a módszert alkalmazzák bűnelkövetőkkel szemben. 1914-ben Vittorio Benussi, olasz származású német kutató publikálja munkáját a légzés változásai és a hazugság közti összefüggésről. Felismerése nem hozott teljesen új elméleti elemeket a fejlődési folyamatba – hisz korábban is ismeretes volt, hogy az érzelmi állapotoknak megvan a kihatása a légzési ciklusokra –, ő volt az első, aki komoly kísérleteket végzett és publikált e tárgyban. A mai hazugságvizsgáló kialakulásához vezető fejlődési folyamatba nem szervesen illeszthető ugyan Mosso olasz fiziológus eszköze, de szintén a fentebb említett Canon-reakció elméletre épül. Szerkezete a „tudományos bölcső” tulajdonképpen egy ágy, mely egy vízszintes, keresztirányú tengelyre van feltámasztva. A ráfekvő alany teljes nyugalmi állapotban egyensúlyba tartja a szerkezetet. Amikor kialakul a

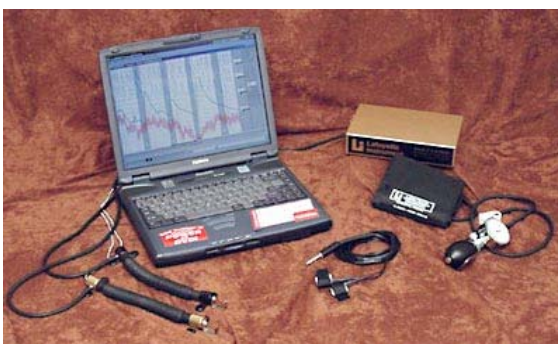
stresszhelyzet, a vér a fejbe tódul, ezért kibillen egyensúlyi állapotából, ezzel jelezve a fiziológiai elváltozást. 1915-ben Marston a bőr ellenállásváltozásait méri.²² 1921-ben John A. Larson rendőrségi tisztviselő, a kaliforniai Berkleyben elkészíti az első szemantikai értelemben vett poligráfot. Műszere folyamatosan, egyidejűleg írta a pulzusszám, a vérnyomás és a légzésritmusban bekövetkező változásokat.

A Poligráf, a „sokírás” szó latin megfelelője. Sok írás, hiszen a mérési eredményeket – a folyamatosan regisztrált párhuzamosan mért paramétereket – az analóg készülék írótüskéjének segítségével írja (rajzolja) a papírszalagra. A máig töretlen fejlődési folyamatban Keeler és Reid neve érdemel feltétlen említést. Keeler sajátos kérdezői technikát dolgozott ki és galvanográfot kapcsolt a korábbi típushoz (a bőr ellenállásváltozásának mérésével korábban már Marston is foglalkozott. Lásd: fent). Reid az izomműködés regisztrálásának képességével áldotta meg a műszert, s ezáltal visszajelzést kapott a szándékos izommozgásról, mely alkalmas volt a kezdetleges mérések eredményeinek befolyásolására. Mára az analóg (tűs) készülékeket leváltotta, leváltja a digitális technika, s egyszerre akár 21 csatornán keresztül végeznek méréseket.²³

Első gyakorlati alkalmazására 1921-ben kerül sor, San Franciscóban. Egy papot hurcoltak el a templomból és a hatóságok feltételezték, hogy meggyilkolták. Pár nap múlva egy helybeli pék egy holttestet talált a tengerparton, amelyről kiderült, hogy a keresett klerikus teteme. A felfedező tanú érdeklődött, hogy jár-e neki a nyomravezetői jutalom. A hatóságok annak megállapítására alkalmazták az újdonsült szerkezetet, hogy megállapítsák nincs-e köze a „megtalálónak” a gyilkossághoz. A gép által jelzett eredményeket – amelyek hazugságra utaltak – közölték a kihallgatottal, mire az beismerő vallomást tett.²⁴



2. ábra: Analóg készülék tartozékaival²⁵



3. ábra: Digitális készülék tartozékaival²⁶



4. ábra: Analóg készülék 4 írótüvel²⁷

B. A poligráf működése

I. Pszichofiziológiai alapvetések

Ahhoz, hogy a poligráfos vizsgálat működését megérthessük, tisztában kell lennünk az emberi szervezet néhány jellemző működési sajátosságával, mely törvényszerűségek a hazugságvizsgálat elvi alapjait képezik.

Mi is az a pszichofiziológia? Tulajdonképpen nem más, mint a lélektan-
nak az élettannal foglalkozó része. A fiziológia, az élettan: az élő szervezet működését kutató biológiai tudományág. A pszichológia, a lélektan: a lelki jelenségekkel foglalkozik, a lélek működésének megértését célozza.²⁸ A pszichofiziológia a kettő határmezsgyéje: azt kutatja, hogy a pszichés változásokat (pl.: izgalmi állapot) milyen élettani jelenségek (pl.: verejtékezés) kísérik. Illetve ugyanezt megfordítva: az egyes élettani megnyilvánulásokat, milyen lélekre ható változások idézik elő. Néhány ilyen alapvető összefüggés érintőleges ismertetése már a történeti részben is sorra került.

A stresszreakció központi eleme vizsgálatunknak. Ez nem más, mint az egyén fizikai vagy pszichikai jólétét veszélyeztetőnek ítélt eseményekre adott válaszok. Ezek a válaszok részben testi jellegűek (felkészítik a szervezete vészhelyzetre: harcolj vagy menekülj), részben pszichológiai reakciók (pl. szorongás, agresszió, harag).²⁹

Saját példánkon is megfigyelhető, hogy izgalmi állapotban (érzés) iz-zadni kezd a tenyerünk (testi tünet). William James szerint az érzelem annak az érzése, ami a testünkben történik.³⁰ Tehát a testünkben végbemenő meghatározott változásokat – aminek egyik összetevője a verejtékezés – azonosítjuk izgalomként, vagyis, amikor érzelmeink vannak, akkor a háttérben mindig van testi változás.

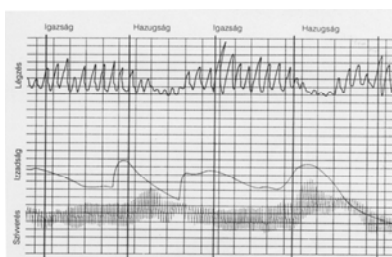
A bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos események felidézésének vagy a hazugságra való felkészülésnek a hatására, stressz állapot alakul ki, amely kiváltja a vegetatív idegrendszer reakcióit, ami mérhető élettani változásokban (szaporább pulzus, erőteljesebb légzés, stb.) nyilvánul meg. A poligráfos vizsgálat során figyelemmel kísért élettani jellemzők akaratlagosan csak kevéssé befolyásolhatók (a befolyásolhatóság lehetőségeiről a későbbiekben szólok). Az is megállapítható, hogy a magasabb kockázatú hazugság jobban mérhető, mint az alacsony. Frank Horvath az *Effect on different motivation instructions on detection of deception with the PSE and GSR*. c. cikkében fejtette ki, hogy az eredmények megbízhatóbbak a nagy emocionális feszültséggel járó erőszakos bűncselekmények elkövetőinél³¹ (abból a tényből kifolyólag, hogy mind a cselekmény felidézése nagyobb szorongást vált ki, mind a kilátásba helyezett büntetés nagyobb). Ez valamilyen szintű korlátot jelent a felhasználásban, hisz csak megfelelő súlyú bűncselekménynél kapunk megbízható, jól kimutatható eredményt.

II. A gép működése

A műszerek – a fejlődés folyamatosságából kifolyólag – különböző típusúak lehetnek. A büntetőeljárásban általában 4-6 csatornás készülékeket alkalmaznak, de a kísérleti pszichológiában a 21 csatornás műszerrel is találkozhatunk. Egy-egy csatorna tulajdonképpen egy-egy gépi receptornak felel meg, melyek különböző fiziológiai jellemzőket mérnek. Ezek a receptorok (pl. vérnyomásmérő mandzsetta) a kapott mérési eredményeket a gép irányába továbbítják, amely egy – segédvonalakkal ellátott – papírlapra grafikus felrajzolja azt írótüje segítségével. Mivel egyszerre több jellemzőt mérünk, (vérnyomás, légzés ritmus, verejtékezés) a gép több írótüvel rendelkezik, s a beérkező értékeket egymással párhuzamosan rögzíti a papírlapra (egy-egy értéket ugyanúgy, mint az egy EKG vizsgálat alkalmával tapasztalható). A digitális technológia alapvetően abban tér el, hogy az eredményeket nem közvetlenül papírlapra rögzíti, hanem egy személyi számítógép grafikus megjelenítő felületén, a monitoron válik láthatóvá.



5. ábra: Digitális készülék kijelzőjének tartalma³²



6. ábra: Analóg poligráffal rögzített eredmény³³

Általában az alábbi jellemzőket mérik:

- vérnyomás és pulzusszám (valamint a pulzusamplitudó) /felkarra helyezett vérnyomásmérő mandzsettával/,
- légzésben bekövetkező változások (mellkas kitérése, ill. a ki- és belélegzett levegő áramlási sajátosságai) /mellkasra rögzített, és levegővel töltött tömlők segítségével: pneumográf/,
- bőr elektromos ellenállásának változása /az ujjakra helyezett galvanométerrel/,
- szemmozgás (főként diavetítéses módszer esetén),
- EKG (elektrokardiogram) mellkasra és végtagra helyezett elektródával,
- végtagokon átáramló vér mennyisége /ujjakra kapcsolt fotoérzékelővel/,
- spontán izomfeszülés, a test motorikus remegése /végtagra helyezett elektromos érzékelővel/.



7. ábra: műszer felhelyezett tartozékai¹

III. Poligráfós módszerek

Előre kell bocsátani, hogy bár bűnösséget megállapítani csak a bíróság jogosult (ártatlanságot pedig a bíróság sem állapít meg), a következő részekben tagoltabb érthetőbb kifejezésmód miatt a bűnösség, érintettség, vétkesség, stb. kifejezéseket a leplezett tudás meglétének szinonimájaként használom (ugyanígy ártatlanság esetében).

1947-ig alkalmazták³⁴ az USA-ban a R/I tesztet (releváns-irreleváns kérdések tesztje). Ennek lényege szerint a kérdések egy része releváns (az ügyre vonatkozó: pl. Ön követte el a bűncselekményt?), míg másik része irreleváns (amire a vizsgált személy őszintén fog válaszolni: pl. ma hétfő van?). A vétkes személy reakciószintje a váltakozó kérdések folyamatos ismétlése során egyre inkább közelít a semleges kérdésekre adott reakció szintjéhez, míg a vétkes személyt az ismétlések nem nyugtatják meg. Ezzel az a gond, hogy egy ártatlan személy már a pusztán gyanúsítás tényéből kifolyólag is magasabb értéket produkál, és nem tudja kezelni az aktivációs szint egyénre jellemző problémáját.

Ezt követte, és sokáig a legismertebb eljárás volt a „kontrollkérdés” teszt (controll question technique: CQT), mely vázlatosan a következőképpen néz

ki: egy hosszabb kérdéssort vesznek végig melyben három különböző kérdés típus szerepel: 1. semleges kérdés, 2. kontrollkérdés, 3. kritikuskérdés. Ebben a vizsgálatban a kontroll vagy ellenőrző kérdés olyan dologra vonatkozik amelyre – a vizsgáló reményei szerint – az alany nem fog őszintén válaszolni. Látható, hogy ilyen kérdések előállításához az alany személyének, múltjának nagy fokú ismerete szükséges. Ez esetben a kontrollkérdésekre adott válaszreakció (a pszichés válasz) szintjét vetik össze a kritikus kérdések szintjével. Az a személy, aki a bűncselekménnyel összefüggő kérdésekről nem bír tudomással, a kontrollkérdésekre fog magasabb változásértékeket produkálni. Azonban, ha valaki a bűncselekménnyel kapcsolatos tudását leplezi, akkor a releváns kérdések esetén teszi ugyanezt. Ez az eljárás hosszú időn keresztül a legerjedtebb – szinte egyeduralkodó – volt az Egyesült Államokban, és a világ más részein. A közvélemény ezen keresztül formált véleményt a poligráfos vizsgálatról, pedig e módszerrel szemben az alábbi hiányosságok hozhatók fel.

Nehéz jó kontrollkérdést találni. Ilyen lehet például, ha az ügy nyomozása során egy régebbi, kisebb jelentőségű, a terhelt által elkövetett olyan bűncselekményre derül fény, melyről a hatóság akkor nem szerzett tudomást, vagy ha igen, akkor a terhelt személye nem vált előttük ismertté. Ez esetben érthető lenne, hogy a vizsgált személy igyekszik e tárgyban félrevezetni a vizsgálót. Azonban ilyen kérdések sok esetben a legalaposabb kutatómunka után sem állnak rendelkezésre. Ekkor olyan általános kérdéseket tesznek fel, mint pl. „Hazudott Ön valakinek az elmúlt öt évben?”, vagy „Eltulajdonított Ön valamit is az élete folyamán?”. Ezeknél a kérdéseknél azonban az elkövetés társadalomra veszélyessége csekély fokú, sokszor olyan dolgokat céloz, melyek mindennapos részei életünknek (ki ne vitt volna haza a munkahelyéről már néhány tollat). Mint azt korábban láthattuk, az alanyból nem önmagában a hazug válasz vált ki feszültséget, ezért az ilyen típusú kontrollkérdésekre adott válaszreakció –adott esetben- lényegesen alacsonyabb lesz, mint egy olyan kérdésre adott fiziológiai válasz, melyről az alany felismerheti, hogy a bűncselekményre vonatkozik, és mint ilyen a pusztán gyanúsítás tényéből kifolyólag szorongást vált ki. Ez utóbbi problémára – napjainkra – jónak látszó megoldás született, melynek lényege a következő:

Kitalálnak egy fiktív bűncselekményt, amely súlyát és lényegi paramétereit tekintve nagyjából megegyezik azzal a bűncselekménnyel, amelyben a vizsgálat folyik. A vizsgált személlyel elhitetik, hogy a bűncselekmény valós. Ezt követően a kérdéssorba váltakozva építenek be semleges, kontroll, a vizsgált bűncselekményre vonatkozó és a fiktív bűncselekményre vonatkozó kérdéseket. Ennek során a két bűncselekménnyel kapcsolatos kérdésekre adott reakciókat vetik össze. Az elkövetőnél ezek a reakciók a vizsgált bűncselekménnyel kapcsolatos kérdések esetén magasabbak lesznek, míg véletlen

személy nem tud különbséget tenni a kétfajta bűncselekményre vonatkozó, gyanúsító kérdés között. Ez a technika azonban csak az utóbbi időben vált elterjedtté, nagyban növelve a CQT megbízhatósági mutatóit. Ez az újítás lényegében számos rokon vonást mutat a legújabb típusú eljárással a bűnösségtudatos teszttel (guilty knowledge test: GKT, feszültségcsúcs teszt).

A bűnösségtudatos teszt lényege – mely hazánkban is a legelterjedtebb – a következőképpen summázható. Ennek során a vizsgáló apró részletinformációkat szerez a bűncselekmény körülményeiről. Olyan információk birtokába próbál jutni, amelyet a nyomozóhatóságon és az elkövetőn kívül lehetőleg senki nem ismer. Az így nyert információk képezik majd a kritikus kérdések alapját. (Fenti feltételből is látható, hogy ezt a módszert igazán eredményesen alkalmazni csak a nyomozati szakaszban – annak is az elején – lehet, amikor a részletinformációk még nem váltak nagyobb körben ismertté.) A megszerzett információk alapján a vizsgáló egyenként 8-10 kérdésből álló kérdéssorokat állít össze úgy, hogy azok mindegyike hasonló tartalmú és valószínűségű semleges információt hordozó kérdéseket tartalmazzon. Minden kérdéssorban elhelyeznek egy kritikus kérdést, mely a vizsgált bűncselekményre vonatkozik. A kritikus kérdés – minthogy olyan kérdésre vonatkozik, melyet feltehetően csak az elkövető ismer – értelemszerűen csak az elkövető számára kritikus. Például ha a saját lakásában meggyilkolt áldozat ügyében az elkövető eltulajdonította az áldozat karóráját, akkor ez így illeszthető egy kérdéssorba:

- 1) Van-e tudomása arról, hogy a gyilkos ellopta az áldozat takaréketétkönyvét?
- 2) Van-e tudomása arról, hogy a gyilkos ellopta az áldozat ezüst étkészletét?
- 3) Van-e tudomása arról, hogy a gyilkos ellopta az áldozat karóráját?
- 4) Van-e tudomása arról, hogy a gyilkos ellopta az áldozat szobakerékpárját?
- 5) Van-e tudomása arról, hogy a gyilkos ellopta az áldozat cipőjét?

És még néhány hasonló tartalmú kérdés (összesen nyolc-tíz kérdés kérdés-soroként). Ebben a sorban a hármas számú a kritikus kérdés. Természetesen a vizsgálónak meg kell győződnie arról, hogy az elkövető sem az áldozat takaréketétkönyvét, ezüstétkészletét, szobakerékpárját, sem pedig cipőjét nem tulajdonította el. Tehát a kérdéssor többi kérdése semleges az elkövető számára. Egy sorozatban 6-8 kérdéssor (a fenti mintájára) szerepel, amelyekben a kritikus kérdések más-más ténnyel vannak összefüggésben. Fontos – mint fentebb említettem –, hogy hasonló tartalmú és valószínűségű kérdések kerüljenek egymás mellé. Nem szabad, hogy a kritikus kérdés önmagában is hevesebb reakció kiváltását idézze elő. (pl. 1. Tudja-e, hogy kék az ég? 2. Tudja-e, hogy zöld a fű? 3. Tudja-e, hogy meggyilkolták az Ön édesapját?)

A sorozat összeállításánál figyelemmel kell lenni arra, hogy az egyes kérdés-sorokban szereplő kritikus kérdések más-más helyen legyenek (pl. az első sorban a harmadik, a második sorban a hetedik, stb. legyen a kritikus kérdés). Nemcsak kérdések, de diafilmek, tárgyak bemutatásával is alkalmazható az eljárás. A módszer összetettsége okán (több releváns információra vonatkozó több kérdéssor, más-más helyen szereplő kritikus kérdések, melyek a megismételt vizsgálat alkalmával a kérdéssoron belül is megváltoztatják helyüket) nagy biztossággal állapítható meg, hogy az illető tagadó válaszai ellenére rendelkezik-e olyan információval, amiről csak a tettes tudhat (vagy amiről valaki csak a tettestől tudhat). Ugyanis a kérdéssorokból csak az információval rendelkező személy lesz képes kiragadni egyet a hasonló valószínűségű alternatívák közül, s produkálni eltérő fiziológiai választ. Ebben az esetben az alany feszültségi szintje a kritikus kérdés elhangzásáig folyamatosan nő, majd a kérdésnél a tetőfokára hág. Ezt követően pedig süllyedni fog. A több kérdéssor miatt a véletlen egybeesés elméletileg kizárt. (Történhet olyan eset, amikor a vizsgált személy egy kérdéssorból „kiragad” egy kérdést, amely feszült állapotot idéz nála elő pl. diavetítés során kiderült, hogy az áldozat megtévesztésig hasonlít a vizsgált személy élettáráására,³⁵ de ilyen véletlen gyakorlatilag nem ismétlődhet minden sorozatban.)

IV. A vizsgálat menete

A felkészülés (előkészítés) egy igen alapos információgyűjtéssel kezdődik (CQT esetén az alanyra vonatkozó információk, GKT-nél a bűncselekményre vonatkozó részletinformációk felől). Az előkészületek után a tulajdonképeni vizsgálat egy előzetes beszélgetéssel (pre-test interview) kezdődik. Ennek során a vizsgáló megállapítja, hogy az alanyon elvégezhető-e a vizsgálat (lásd: alanyi feltételek B. VI. pont), illetve – ha a vizsgálat elvégezhető – tájékoztatást ad a vizsgálat lényegéről. Ezt követően kerül sor a kérdések ismertetésére, abban a sorrendben, ahogy azok a vizsgálat alatt elhangzanak majd. A vizsgálat alkalmával érthető, egyszerű, eldöntendő kérdéseknek kell, elhangozniuk. Ezt követően a műszer mérőpontjait felhelyezik az alanyra, majd jön a vizsga. Egy-egy kérdéssor alatt a vizsgált személynek mozdulatlanul kell ülnie (ez a 8-10 kérdéssel, 10-15 másodperces kérdésközökkel egy, maximum kettő percig tart). A sorozat elvégzése után célszerű, azt még egyszer elvégezni, úgy, hogy az egyes kritikus kérdések más helyen szerepeljenek a kérdéssoron belül – esetleg az egyes kérdéssorok sorrendjének felcserélésével. A semleges kérdések szerepe az, hogy viszonyítani lehessen az alany nyugalmi állapotához, ami értelemszerűen személyenként eltérő.

Ezt követően sor kerül egy záró beszélgetésre, melynek során tisztázni lehet, hogy az egyes kritikus kérdésekre adott válaszok miért volt kiugróak (pl. az áldozat fényképe megtévesztésig hasonlított a vizsgált személy élet-

társára). Ez nagymértékben járul hozzá ahhoz, hogy ne történjen „pozitív hamis” hiba, tehát amikor valakit igazmondása ellenére vádolnak hazugsággal.

V. Az alkalmazás tárgyi feltételei

Fontos tisztáznunk, milyen speciális tárgyi és alanyi feltételei vannak az alkalmazásnak, hisz ezek sok tekintetben a jogi feltételeknek is gátat szabnak. Természetesen rendelkezni kell egy megfelelő műszerrel, amelyről korábban már szóltunk. E mellett a másik fontos feltétel az ingerszegény környezet. Erre a legalkalmasabb megoldás egy speciális vizsgálati helyiség, mert – mint a fentiekből láthattuk – a tudatalattiban végbemenő olyan reakciókat keresünk, amelyeket a vizsgált személy nem akaratlagosan befolyásol. Ilyen reakciókat minden, a környezetünkben végbemenő változás kivált, mint például a folyosóról beszűrődő zaj. Éppen ezért, a helyiségnek nem csak zajszigeteltnek kell lennie, de a berendezésnek sem szabad figyelem elterelőnek lenni (pl. ne legyenek képek a falon). Továbbá célszerű, ha detektívtükörrel ellátott, hogy az esetleges megfigyelők ezen keresztül szemlélhessék az eseményeket.

VI. Alanyi feltételek

Fontos követelmény, hogy a vizsgálatot – lévén, hogy a gép csak mérést végez – megfelelő szakértelemmel rendelkező személy végezze. Az, hogy ez a személy a büntető eljárásban milyen jogosultságok és kötelezettségek alanya legyen (szakértő vagy szaktanácsadóként vegyen e részt) a későbbiekben kerül tárgyalásra. Ugyanúgy, mint az a kérdés, hogy a vizsgálatot milyen eljárási pozícióban lévő személlyel szemben lehet lefolytatni (gyanúsított, tanú, esetleg sértett).

Nem lehet elvégezni a vizsgálatot azon a személyen, aki súlyos keringési és légúti megbetegedésben szenved. (Nem kizáró ugyanakkor az enyhén magas vérnyomás, és az sem ha az alany izgul, szorong, azaz stresszel. A semleges – irreleváns vagy kontroll – kérdésekkel pont a személyre szabott „nyugalmi helyzet” szintjét határozzák meg, az adott helyzetben.) Nem vezet eredményre a vizsgálat olyan alany esetében, aki cselekménye társadalomra veszélyességét nem képes felismerni (pl. kóros elmeállapot). Fenti feltételek meglétét a vizsgálatot megelőző beszélgetésen tisztázni kell (mint arra már utaltam). Ahhoz, hogy az alany ugyanolyan feltételek között válaszolhasson két kérdésre (a semlegesre és a kritikusra), az ingerszegény környezet mellett szükséges, hogy egy kérdéssor ideje alatt (egy, maximum kettő perc) teljesen mozdulatlan legyen, ne köhécseljen, stb. Ebből látható, hogy az együttmű-

ködési készség legkisebb hiányában sem lehet a vizsgálatot elvégezni (fizikai kényszerrel az alany nem bírható rá).

Alanyi oldalon mintegy negatív feltétel jelenik meg (amit tárgyi oldalról vizsgálva az ingerszegény környezet követel), hogy a vizsgálati helyiségben a vizsgálón és a vizsgált személyen kívül más nem tartózkodhat. Ez alól szükség esetben csak a tolmács, vagy diavetítés esetén a diakezelő asszisztens jelenthet kivételt.

VII. Hazugság- vagy őszinteség vizsgálat?

A poligráf szó hazugságvizsgáló gépre történő fordítása két nyomós okból vitatható. Egyrészt a szerkezet önmagában – és hangsúlyozandó, hogy önmagában – semmilyen jelzést nem ad a tekintetben, hogy a vizsgált alany igazat mondott e. Értem ez alatt azt, hogy nem gyullad fel a „hazugság” lámpa, amikor a tesztszemély nem mond igazat. A műszer csupán a személy fiziológiai mutatóit méri folyamatosan, így láthatóvá és elemezhetővé téve az azokban bekövetkező változásokat. Olyan mérésekről van szó, melyekkel a mindennapos orvosi vizsgálatok során is találkozhatunk, így például: pulzusszám, vérnyomás, légzés, stb. E mérések elvégzése semmilyen fájdalommal és különösebb kellemetlenséggel nem jár. Az így kapott eredményekből megfelelő szakértelemmel rendelkező személy tud a változásokat eredményező pszichológiai folyamatokra, érzelmi, feszültségi állapot változására és ennek okára következtetni. Tehát a vizsgálatot (az elemzést) nem műszer végzi, hanem ember.

Másrészt az említett érzelmi változásokat nemcsak – és nem elsősorban – a tagadó válasz indukálja. Elnagyolt – illetve pont a büntetőeljárásban nem helytálló – az a megfogalmazás, miszerint az ember a hazudás alkalmával rossz lelkiismerete miatt, esetleg a lebukás veszélyétől tartva szorong, stresszhelyzetbe kerül, és a poligráf alkalmazásával ezek a stresszjelenségek mutathatók ki.³⁶ Fenti állítás részigazság volta mellett hangsúlyoznunk kell, hogy a feltételezett elkövetőben már a bűncselekménnyel kapcsolatos események (helyszínek, tárgyak, személyek, eseménysorok) felidézése is kiváltja az említett lelki folyamatot. Ilyen szempontból a vizsgált személy válasza tulajdonképpen irreleváns. Ha a személy, mondjuk nem válaszol verbálisan a feltett kérdésekre – tehát némán üli végig a vizsgálatot –, szervezete akkor is produkál fiziológias válaszokat az inkriminált kérdés elhangzásakor. Mint az a Legfelsőbb Bíróság BH 1997. 115. számú határozatából is kitűnik, a szakértő elsősorban arról ad tájékoztatást, hogy a vizsgált alany személye a fiziológiai reakciók alapján a bűncselekmény elkövetésével összefüggésbe hozható. Úgy vélem a hazai szakirodalom (jogi szakirodalom) nem kellő mértékben hangsúlyozza a kérdést. Pedig komoly relevanciát nyer a probléma,

amikor arról folyik a vita, hogy a vizsgálat miként illeszthető a bizonyítási eszközök rendszerébe.

Úgy vélem tehát, hogy hazugságvizsgáló gépre történő fordítása fentiek miatt nem teljesen adekvát a valósággal. Az, hogy az eljárást hazugság- vagy őszinteségvizsgálatnak nevezzük, nem releváns, hisz ugyanannak a dolognak a két oldalról való megközelítéséről van szó. Teljesen helytálló a következő megállapítás lenne: A poligráf olyan gép, mely egy időben több fiziológiai változás mérésére és regisztrálására szolgál. Az eljárás, amelyben a poligráfot egy meghatározott rendszerben felépített kérdéssorral kombinálva használjuk, és az így kapott eredményt meghatározott szabályok szerint értékeljük, nem más, mint a vizsgált személy rejtett tudásának kimutatását célzó eljárás. Ezért nem érzem indokoltnak azt az álláspontot, amely szerint a poligráf magyar megfelelőjének helyesebb a hazugságvizsgáló kifejezés helyett az őszinteségvizsgáló szó használata.³⁷

A módszer természetesen nem csak arra alkalmas, hogy igazolja a nyomozó gyanúját, hanem orientáló céllal is alkalmazható, például egy gyanúsított kör szűkítésére, vagy a körből az elkövető megtalálására. A módszert megfordítva és egy sajátos logikai barkochbával párosítva alkalmas lehet bizonyítékok megszerzésére is. Ilyenkor nincs olyan kérdés, melyről a vizsgáló előre tudná, hogy kritikus kérdés – hisz pont azt nem tudja, mit követett el a vizsgálat alatt álló személy. Erre kiváló példa a magyarországi bűnügyben elsőként alkalmazott poligráf története.

Tisztában kell továbbá lennünk a módszer megbízhatóságával, a kijátszhatóság lehetőségeivel, hiszen a kapott eredményt ezen ismeretek függvényében kell, és szabad értékelnünk.

C. Validitás

I. Megbízhatóságról általában

Sajnos a közvélemény a poligráf vizsgálatok hitelességéről a sajtó hírek alapján vonja le következtetéseit. Nagyobb hírértéke pedig a botránynak van, így azon kevés esetből állítanak fel az emberek diagnózist, ami számát tekintve eltörpül az eredményes vizsgálatokhoz képest. Nem beszélve arról a szomorú tényről, hogy még ma is olyan eseteket harsognak egyes médiumok, melyek olyan módszerrel végzett vizsgálatokkal készültek, melyeket ma már rég nem alkalmaznak. Nem tesz tovább jót az eljárás megítélésnek, a TV show-kban rendezett hazugságvizsgálatok, amikor a résztvevőre kapcsolt készülék lámpája kivillan, ha a szerkezet „hazugságot észlel”. Ez a tudománytalanság látszatát kelti, holott a valóság egészen más.

Sajnálatosnak tartom azt is, hogy a hazai irodalomban nem találtam újszerű vizsgálatokra vonatkozó részletes leírást. E helyett csak utalások a vizsgálat 90-95% körüli hitelességére. Pedig ezen ismeretek nélkül csupán ingoványos alapokon nyugvó vitát (vagy inkább csak eszmecserét) lehet folytatni arról, hogy milyen helyet érdemel a vizsgálat az igazságügyi bizonyításban.

Meglátásom szerint roppant felületes dolog a „poligráf vizsgálat” megbízhatóságáról beszélni. (Olyan, mintha a fém szakítószilárdságát próbálnánk meghatározni. Nyilván valóan lényeges eltérés van az ón és a wolframkarbid-ötvözet fizikai mutatói közt.) A két legismertebb eljárás a CQT (kontrollkérdés teszt – controll question test) és a GKT (bűnösségtudat vagy feszültségcsúcs teszt – guilty knowledge test) jelentős eltéréseket mutat. De nem csak a különböző vizsgálatok összehasonlítása érdemel figyelmet, hanem egyes vizsgálatokon belül a hiba iránya is. Két alapvető hiba fordulhat elő: „hamis pozitív” (false positiv), ha egy valósat állító személynél hazugságot jelez; „hamis negatív” (false negativ), ha egy valótlant állító személynél nem jelez hazugságot. Fontos megjegyezni, hogy a szakértők cikkeiben, tanulmányaiban szereplő, konkrét esetek alapján felállított – többnyire – önértékelések hitelességét meglehetősen óvatossággal kell kezelni. A szakértők a valós életben sokszor nem kapnak – és minden kétséget kizáróan nem is kaphatnak – visszajelzést munkájuk eredményességéről. Ezért célszerűbb a megfelelő tudományos alapossággal elvégzett kísérletek eredményeit alapul venni.

Dr. David Theorson Lykken, a Minnesotai Egyetem orvosi karának pszichológia- és pszichiátriaprofesszora egy vizsgálatot is végzett (GKT), melyben kimutatta, hogy 50 bűnösből 44 bűnössége megállapítható (88%), míg az ártatlanok ártatlansága minden esetben (100%).³⁸ Davidson kísérlete (GKT) szerint 92%-os a módszer a bűnösök tekintetében és 100%-os az ártatlanok esetén.³⁹

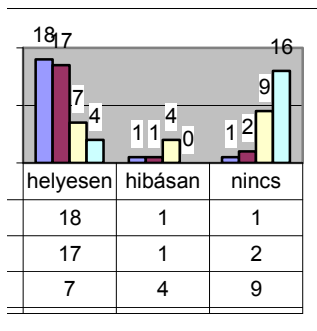
Nem elégséges azonban a poligráf vizsgálatokat önmagukban vizsgálni. Szerepüket, jelentőségüket ugyanis az határozza meg – legalábbis az kellene, hogy meghatározza –, hogy milyen a megbízhatóságuk, illetve alkalmazhatóságuk az egyéb vizsgálati lehetőségekhez képest.

II. Widacki és Horvath⁴⁰ kutatócsoport

Az első kísérletet a CQT validitásának és használhatóságának, másik három bűnügyi azonosítási eljárással történő összehasonlítására, 1978-ban Widacki és Horvath tette. Ebben a vizsgálatban a résztvevő hallgatók húsz, négyfős csoportba lettek beosztva. Minden csoportban egy hallgatót választottak ki találomra, hogy eljátssza az elkövető szerepét, míg a fennmaradó három az ártatlan gyanúsított szerepébe lett beosztva. Az elkövető feladata egy cso-

mag elhozatala volt – a feladatban kijelölt portástól – egy borítékért és az útmutató lapért cserébe. A portás megkérte az elkövetőt, hogy töltsön ki egy elismervényt, ráírva: „Elismerem az átvételt” és egy fiktív néven írja alá. Az elkövetőknek tanácsolták, hogy próbálják a kézírásukat eltorzítani. Minden résztvevő alá lett vetve a CQT poligráf vizsgálatnak. Az elkövetőknek kisebb összegű jutalmat ígértek arra az esetre, ha a poligráf teszt során „bebizonyosodik” ártatlansága. Az ártatlan vizsgázók nem kaptak jutalmat. Ezen kívül Widacki és Horvath alkalmazott három másik bűnügyi azonosítási eljárást: a) ujjnyomokat rögzítettek a borítékról és az útmutató lapról, ninhydrint használva. b) az elismervényeken szereplő kézírásokat grafológiai elemzésnek vetették alá c) két portás szolgált szemtanúnak, amelynek során két nappal az elkövetett bűncselekmény után a megfelelő szemtanúnak fotókat mutattak a négy gyanúsítottól minden esetben, és kérték, hogy azonosítsa az elkövetőt.

Az eredmények azt mutatták, hogy a poligráf 18 esetet oldott meg helyesen (helyesen megoldott eset, amelyben az elkövetőt és a három ártatlan gyanúsítottat is megfelelően azonosították). A kézírásvizsgálat 17 eset megoldásában vezetett sikerre, a szemtanú sikert ért el hétben, és a daktiloszkópus csak négyben. A helytelen azonosítások a következő képet mutatták: a poligráf szakember egy helytelen döntést szolgáltatott, az írászakértő szintén egyet, míg a szemtanú négyet. Az ujjnyom szakértő 16 esetben nem tudott semmilyen döntést hozni. Fenti eredményt az alábbi táblázat mutatja be szemléletesen.⁴¹

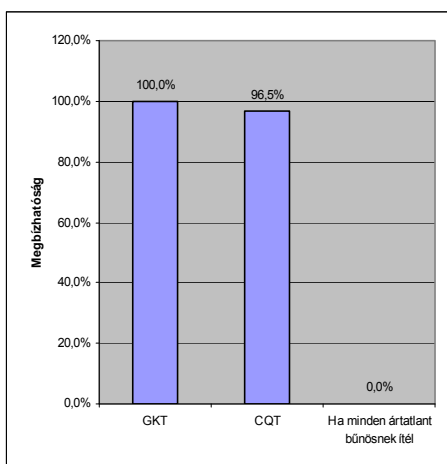


Widacki és Horvath tanulmányának számos hiányosságára mutatott rá Elaad. Például a poligráf tesztet azonnal a történetek után tartották; azonosítható ujjnyom csak négy esetben állt rendelkezésre; az elkövetőknek adott tanács, hogy torzítsák kézírásukat; a poligráf és a kézírás szakértő előzetesen tudtában volt az elkövetők és az ártatlanok arányának, így ez a két vizsgálat felértékelődéséhez vezetett.⁴²

III. Izraeli kísérlet

Eiten Elaad⁴³ vezetésével kísérletet végeztek a két legjelentősebb poligráf eljárás pontosságának – melyet az izraeli rendőrség is használt a nyomozásai során – és más bűnügyi azonosítási eljárások összehasonlítására, amelyek az ujjnyom azonosítás, hangazonosítás, kézírás azonosítás és a szemtanú. Az eredmények azt igazolták, hogy három módszer volt mentes a pozitív hibák alól: az ujjnyom, a GKT és a természetes kézírás azonosítás. Amíg az inkább szubjektív kézírás azonosítás, mint feladat tűnt könnyűnek, addig az ujjnyom vizsgálat és a GKT objektívebb eljárások, melyek nagyobb szakértelmet kívánnak. Továbbá abban is különböznek az írásazonosítási eljárástól, hogy ellenőrzést biztosítanak a pozitív hibák előfordulásának valószínűsége felett.

Az általuk végzett összetett, és minden apró körülményre figyelmet fordító kísérlet a következő eredményt adta: 25 bűnösből bűnösnek talált a CQT 10-et (40%-ot), míg a GKT 19-et (76%-ot). 25 bűnösből ártatlannak talált a CQT 8-at (68%-os megbízhatóság), míg a GKT 3-at (88%-os megbízhatóság).



Fenti eredményekhez mindjárt hozzá is kell fűznöm, hogy a pl. a 40% nem azt jelenti, hogy az esetek kevesebb mint felében ad megbízható eredményt az eljárás (hisz ha ez így lenne, akkor „csukott szemmel” találomra kiválasztva nagyobb eséllyel állapíthatnánk meg a vizsgált személyek szavahihetőségét). Az eredmény azt jelenti, hogy minden elkövető közül 40%-ról (a GKT 76%-ról) egyértelműen megállapítja elkövetői mivoltát. Azonban annak megállapításához, hogy egy bűnösséget megállapító vélemény mennyire elfogadható, ismernünk kell azt, hogy hány ártatlan szereplőt azonosított az eljárás bűnösnek. A CQT 56 ártatlantól kettőt bűnösnek talált (96,5%-os megbízhatóság), míg a GKT egy főt sem (100%-os megbízhatóság). E szerint, ha a teszt valakit bűnösnek ítél, akkor GKT esetében biztos, hogy nem ártatlan, míg CQT esetében 96,5% bizonyossággal állítható, hogy nem ártatlan (azonban ez is jobb, mint a szemet sértő 40%). A fenti grafikon tehát azt ábrázolja, hogy milyen valószínűséggel küszöbölik ki a „hamis pozitív” hibákat az egyes eljárások. A CQT 56 ártatlantól 39-et ártatlannak talált (69,6%), míg a GKT 46-ot (82%-ot). Természetesen a fenti okfejtés itt is érvényes. E szerint tehát a GKT 46 ártat-

lan emberről adott helyes megállapítást, míg 3 bűnöst is ártatlannak minősített. Vagyis, ha 49 ártatlanságot prognosztizáló eredményre jut három hiba („helytelen negatív”), akkor egy ilyen vélemény 94%-os valószínűséggel felel meg a valóságnak. Ehhez még azt a paramétert kell ismernünk, hogy hány esetben szolgáltatott értékelhető eredményt az eljárás. Ez azonban már nem validitási kérdés, hanem utilitási mutató. A CQT 20 esetben, míg a GKT 11 esetben nem tudott ilyen eredményt produkálni, e szerint a CQT az összes eset 75%-ában, míg a GKT 86%-ában képes eredményt adni. Azokban az esetekben amikor nem keletkezik értékelhető eredmény, természetesen a hiba lehetősége is ki van zárva.

A kétirányú hiba lehetőségével kapcsolatban fontos észrevenni az alábbi összefüggéseket. Ha a teszt (GKT) kiküszöbölhetővé teszi a pozitív hibákat, akkor az eredménye bizonyos esetekben elfogadható teljes biztonsággal. Akkor fogadható el, ha az eredmény pozitív, vagyis hazugságot jelez. Hiszen igaz, hogy nem minden bűnöst tud kiszűrni, de az ártatlanok egyikét sem nevezi bűnösnek. Így, bár nem biztos, hogy negatív eredmény esetén – vagyis ha nem jelez hazugságot – az illető ártatlan, de biztos a bűnössége pozitív eredmény esetén (ehelyütt csak még egyszer, nyomatékosan utalni szeretnék a sajátos – még érvényben lévő – fogalomhasználatra lásd B. III. pont). Az, hogy a rendszer a pozitív hibákat tudja kiküszöbölni, önmagában való elmentmondást szül a büntetőeljárás értékelés során. Egyrésztől igazodik ahhoz az alapvető jogállami elvhez, amely szerint inkább tíz bűnöst mentsünk fel, mintsem egy ártatlant ítéljünk el. Hiszen pont az ártatlanságot védi azzal, hogy ártatlan embereket nem vádol be alaptalanul. Ugyanakkor pont ez jelenti az alkalmazás korlátját is – de legalábbis jelentőségét mindenképpen csökkenti –, hiszen a bűnösség bizonyításhoz nyilván nem lehet elegendő a vizsgálat alapján adott szakvélemény. Elaadék is elvégezték az összehasonlító kísérletet, amelynek során körültekintően próbáltak kiszűrni minden káros befolyásoló hatást. Eredményeiket a következő táblázat összegzi:

Mint látható csak három módszer mentes a pozitív hibáktól, de közülük a daktiloszkópia alkalmazhatósága (utilitása) igen csekély eséllyel kecsegtet az ügyek jelentős részében.

A tárgyi, alanyi feltételek kapcsán tárgyalt zavaró hatások meglepte természetesen kétséssé teheti a nyert eredmények hiteles értékelését. Nem szűrhető ki az, ha valaki nem mond ugyan igazat, de nem tudatosan hazudik, azaz tudata szerint állítása megfelel a valóságnak (lásd korábban írtakat: A. II. pont). Ezen túlmenően számolni kell a tudatos megtévesztésre, kijátszásra irányuló kezdeményezések lehetőségével. A közhelyszerű tévhitell ellentétben azonban, a vizsgálat komplexitásából kifolyólag nem vezetnek eredményre az olyan próbálkozások, mint a légzés tudatos szabályozása, vagy az ujjakra kent izzadásgátló, vagy nyugtató hatású szerek fogyasztása. Szintén kevés eséllyel kecsegtet, ha módszeres lelki tréningekkel próbáljuk elérni az ún. „lebegtetés” állapotot, vagyis amikor tudatalattink nem reagál a külső ingerekre, illetve az adott reakciókat tudatosan befolyásolás alatt állnak.⁴⁴

A megtévesztés másik fő iránya, amikor a semleges kérdésekre (amelyek a viszonyítás alapját képezik) próbálunk meg olyan reakciókat mutatni, mint amilyen a kritikus kérdésnél elkerülhetetlen. Ha például hasonló érzelmi állapotot próbálunk elérni, például rossz, szorongást előidéző emlékek felidézésével, akkor a vizsgáló ezt azonosítani fogja a nyugalmi állapottal, s ettől nem fog jelentősen eltérni a kritikus kérdésre adott reakciónk. Ennek kellő számú (6-8 kérdéssor mindegyikében 7-9 semleges kérdés) és mélységű előidézése a szűkös időkorlát (max. 15 másodperc) miatt nehezen kivite-

lezhető, nem beszélve a GKT sajátosságáról (lásd: B. III.). A vegetatív idegrendszer fokozott izgalmi állapotát azonban több dolog előidézheti. Ilyen például az éles pillanatnyi fájdalom (cipőbe rejtett rajzszög, amelybe a semleges kérdésekor belenyomja lábát a tesztalany, vagy a nyelv erős megharapása, amelyet a végtagra helyezett izomfeszülés mérő sem mutat ki). Természetesen a fenti módszerek nem az átlagos alanyra vonatkoznak, és legtöbb esetben nem is kivitelezhetők, de alkalmazásuk lehetőségével számolni kell a hitelesség kérdésének mérlegelésekor. Azonban az ilyen megtévesztések is csak „hamis negatív” hibát eredményeznek (legalábbis életszerű körülmények között).

Jegyzetek

¹ Steignitz, P.: Mindenki hazudik. OK Kiadó, 2002

² Vö. Atkinson, R.L. – Atkinson, R.C. – Smith, E.E. – Bem, D.J. – Nolen-Hoeksema, S.: Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest 1999

³ Dr. Francesca Happé: In: Barnes: The Science of Lying. A Lion Television Production for Channel Five and Discovery Channel in Association with Carlton International, 2000

⁴ Michael Josephson, Josephson Institute of Ethics, In: Barnes.

⁵ Kozák Gyula: A hazugság mindennapi életünkben. Balassi Kiadó, 2002. 9. o.

⁶ Bella Depaulo, a University of Virginia pszichológia professzorának vezetésével felmérést végeztek e tárgyban 147 alany bevonásával. A vizsgálatba nem számították hazugságnak a „köszönöm jól vagyok” típusú válaszokat. Ennek során megállapították, hogy naponta átlagosan 1-2 alkalommal hazudik egy ember, vagyis minden 3-5. társadalmi érintkezésből egyszer. In: Barnes. A minden hazugságot magába foglaló 8-10-es napi átlag, hét ember bevonásával, 2 napon keresztül végzett saját felmérés alapján kalkulált eredmény.

⁷ A hazugság közvetlen célja alatt értem azt a konkrét esetben elérni szándékozott következményt, mely végső soron a hazugság általános célját valósítja meg (vagyis általánosságban megfogalmazva az egyéni érdek érvényre jutását). Vö. Kozák: i.m. (44.o.): „Önvédelmi reflexeink arra kényszerítenek, hogy az őszinteséget csak addig gyakoroljuk, amíg azzal nem ártunk magunknak, ... nem veszélyeztetjük érdekeinket.”

⁸ Ennek is két alapesete lehet. 1: az illető saját magát szeretné a felelősségre vont alannyá tenni (hamis beismerés esete), 2: mást szeretne alaptalanul felelősségre vonatni, vagy meghurcoltatni.

⁹ Kertész Imre: RF tankönyv. 130-140. o., Budapest 1983

¹⁰ Az említett tipizálás csak hamis tanúzással foglalkozik, a fenti eset természetesen terhelt esetében is előfordulhat. A kiegészítést csak azért tettem, mert a fent leírt példát, típust nem tudtam beilleszteni Kertész Imre rendszerébe.

¹¹ Ellentétben Peter Steignitz – a magát mentiológusnak, azaz hazugságkutatónak nevező – publicista véleményével, aki „forradalmi” elméletét arra építi, hogy a hazugság valójában nem az őszinteség ellentéte. Vö. Steignitz.: i.m.

¹² <http://www.ufoszovetseg.hu> (2004. november 24.)

¹³ Természetesen a hibáknak többféle oka lehet, melyekkel a későbbiekben részletesen foglalkozom. Az itt említett hibalehetőség csak példaértékűek.

¹⁴ A nem tudatos metakommunikációs jelekről: amerikai pszichológus kutatók megállapították, hogy azok, akik agyvérzés vagy az agyállomány sérülése miatt elvesztik beszédképességüket; könnyebben leplezik le a hazudozót mint nem sérült társaik. A beszédképtelen emberek a feltételezések szerint észreveszik a kijelentés és a beszélő arcminikája közti ellentétet. Vö.

<http://index.hu/x?d711=http%3A//index.hu/tech/hardver/hazug1/>

¹⁵ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba: Kriminálisztika tankönyv és atlasz. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2002

¹⁶ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Kriminálisztika tankönyv és atlasz. Kézirat, 2004

¹⁷ Fenyvesi – Herke – Tremmel: i.m.

¹⁸ Hautzinger Zoltán: Az igazságügyi őszinteségvizsgálat. In: Emlékkönyv Irk Albert Egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára, Dialóg Campus, Budapest-Pécs2004

¹⁹ Szijártó István: Poligráf a büntetőeljárásban. BSz. 1998. 7-8. sz. 30. o.

²⁰ Bár fentebb láthattuk, hogy már az ókori kultúrákban is fellelhetők voltak az élet-tani jellemzők megfigyelésén alapuló vizsgálatok.

²¹ Tulajdonképpen egy vízzel töltött edény, gumimembránnal. A vizsgált személy valamely végtagját – általában kezét – behelyezte, s nyugalmi állapotban tartotta. A vérnyomásban beállott hirtelen változások hatására a membrán kimozdult nyugalmi helyzetéből. (A vétagokon átáramló vér mennyisége, ma fotóérzékelőkkel mérhető, melyet az ujjakra vagy a fülre helyeznek.) lásd: 1. ábra forrás: Cyon, E. de: Atlas zur Methodik der Physiologischen Experimente und Vivisectionen. 1876. 54. o.

²² Fere vezetésével (Lombroso tanítványa) már 1888-tól folytak a bioelektrikus jelenségek kutatásai, melynek során kimutatták, hogy az emberi szervezet tulajdonképpen egy gyengeáramkör. A bőr ellenállás változását idézi elő bizonyos mirigyek stimulálása (pl. izzadságmirigyek). De az agyműködés aktivizálódása is mérhető változásokat eredményez belső „áramkörünkben”.

²³ Ez esetben tudni kell, hogy nem 21 különböző paraméterről van szó, hisz az EEG (Electroenkefalogram) méréséhez – amely az agykéreg elektromos tevékenységét kíséri nyomon – 8-16 csatorna szükséges. Emellett a napi gyakorlatban a 4-6 csatorna (tulajdonképpen. négy-hat paraméter együttes figyelése és regisztrálása) elegendő információt szolgáltat a diagnózis felállításához.

²⁴ Remme, T. (produced & directed): Catching the killers – A history of crime detection, A BBC/A&E Network Co-Production

²⁵ <http://www.howstuffworks.com> (2004. november 21.)

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ A Magyar Értelmező Kéziszótár alapján.

²⁹ Atkinson – Atkinson – Smith – Bem – Nolen-Hoeksema: i.m. 596. o.

³⁰ Oathley, K. – Jenkins, J. M.: Érzelmek. Osiris Kiadó, Budapest 2001

³¹ Horvath, F.: Effect on different motivation instructions on detection of deception with the PSE and GSR. Journal of Applied Psychology 1979. 64. sz. Az eredmények megbízhatóbbak a nagy emocionális feszültséggel járó erőszakos bűncselekmények elkövetőinél

³² A program rögzíti a paramétereket és e közben egy webkamerával folyamatos felvételt készít a vizsgálat menetéről. (jobb felső sarok) forrás: <http://www.lafayetteinstrument.com> (2004. november 23.)

³³ Atkinson – Atkinson – Smith – Bem – Nolen-Hoeksema: i.m.

³⁴ Agárdi Tamás – Kármán Gabriella: A hazugságvizsgálatról más szemmel. BSz. 1999. 10. sz.

³⁵ Kertész Imre: Diogenész lámpása vagy elektronikus vattatópap? Magyar Jog 1992. 12. sz. 649-657. o.

³⁶ Maga a hazudás valóban produkál a leírtakból kifolyólag stresszjeleket, hisz a kísérletek alkalmával a kártyateszteknél is kiszűrhető, ha a kísérleti alany hazudik. Azonban minél rosszabb a lelkiismeret, vagy minél súlyosabb a lebukást követő felelősségre vonás, ezek a jelek annál erősebbek.

³⁷ Dr. Bollók Sándor álláspontjával korábban foglalkoztam.

³⁸ Elaad, E.: A Comparative Study of Polygraph Tests and Other Forensic Methods. In: Offender Profiling Series: I – Interviewing and Deception. Ed. D. Canter – L. Alison, Ashgate Publishing, Aldershot 1999. 209-231. o.

³⁹ Elaad.: i.m.

⁴⁰ Frank Horvath, az American Polygraph Association (APA – Amerikai Poligráf Szövetség) magyar származású elnöke.

⁴¹ Widacki, J. – Horvath, F.: An experimental investigation of the relative validity and utility of the polygraph technique and three other common methods of criminal identification. Journal of Forensic Sciences 1978. 23 (3). 596-601. o.

⁴² Elaad: i.m.

⁴³ Eitan Elaad 1976 óta az izraeli nemzeti rendőrség tagja. Pszichológia Phd fokozatát a Hebrew University of Jerusalemen szerezte 1988-ban. Tagja a Pszichofiziológiai Kutató Társaságnak (Society for Psychophysiological Research), és több éve a Bar-Lan University kriminológiai tanszékén tart előadásokat. Kutatásai középpontjában a félrevezetésnek és a rejtett tudásnak a pszichofiziológiai leleplezése áll. Szintén vizsgálja azokat a társadalmi tényezőket, melyek befolyással vannak a félrevezetésre és annak nyomozására, az igazságügyi eljárásra és a döntéshozatali eljárásra.

⁴⁴ Ha elismerjük a poligráf tudományos megalapozottságát, akkor nem szabad megfélemedkeznünk a napjainkban még nem túlzottan elterjedt, de komoly eredményeket mutató agykontroll és hipnózis kutatások állásáról. Azonban az ilyen megtévesztések is csak „hamis negatív” hibát eredményeznek (életszerű körülmények között).

DNS-adatbázisok a modern bűnüldözés szolgálatában*

I. Bevezetés

A tudományos felfedezések, technikai újítások korát éljük. Az állandóan végbemenő változások kihatnak az emberiség egészére, a közösségek gazdasági, társadalmi fejlődésére, de az egyes emberek mindennapjaira is. Valamennyi tudományágban újabb és újabb kutatási eredmények kerülnek bevezetésre, de ezeket gyakran még a hozzáértő szakemberek is nehezen akceptálják. Ez a folyamat a bűnözés elleni harcban is megfigyelhető, hiszen az elkövetők is fogékonyak a legújabb találmányok iránt. Elkövetési eszközökben és módokban korábban sem volt hiány, de a világ miniaturizálódása napjainkban a bűnüldözést szinte állandó kihívások elé állítja. Az Unió belüli határok megnyitásával párhuzamosan pedig számolni kell a szervezett bűnözés térhódításával is, hiszen a határok szabadabb átjárhatósága miatt a hazai bünelkövetőkön túl külföldről érkező, jól képzett szervezők, irányítók is megjelennek a bűnözői palettán.

A bűnüldöző szervekre tehát az a – nem kis – feladat vár, hogy felvesyék a versenyt a magas fokú bűnözéssel, és gyors, kielégítő választ adjanak a kihívásokra. Mielőtt még azt gondolnánk, hogy ez szinte lehetetlen vállalkozás, jusson eszünkbe az az örökérvényű megállapítás, hogy nincs tökéletes bűncselekmény (és nincs tökéletes elkövető). Az ember mindennapi tevékenysége során akarva-akaratlanul mindenütt otthagyja nyomát, s nincs ez másképp a bűnözőkkel sem. Akármennyire elővigyázatos az illető, a helyszínen mindig marad látható, vagy szabad szemmel nem látható, de szakember segítségével könnyen láthatóvá tehető nyom és anyagmaradvány. A kriminalisztika már régóta kutatja a személyazonosításra alkalmas módszereket, és törekszik ezek hasznosítására a bűnüldözésben. Személyazonosításra azonban csak azok a biológiai tulajdonságok alkalmasak, amelyek nem változnak a környezeti hatással, az életkorral, ugyanakkor kellő mértékben polimorfak ahhoz, hogy a vizsgálatok alapján az egyének között különbséget lehessen tenni. Annak eldöntésére, hogy egy adott személy járt-e a szóban forgó bűncselekmény helyszínén, nagyon sokáig nem állt rendelkezésre tudományos igényű módszer, az inkvizitórius büntetőeljárás idején ugyanis nem volt szükség más bizonyítékra, kizárólag a beismerő vallomásra, melyet

* E tanulmány a témában írt szakdolgozaton alapul. Konzulens: Dr. Herke Csongor

tortúra és kínzás útján szereztek be az inkvizitorok. A szabad bizonyítási rendszer térhódításával azonban egyéb bizonyítékok is szerephez jutnak, főként a közvetett bizonyítékok (nyomok, anyagmaradványok). A kriminalisztikai gyakorlatban évtizedeken át gyakran sikeresen használt szerológiai vizsgálatok alkalmazása számtalan biológiai anyagmaradvány-típus esetében korlátokba ütközik. Hiába tehát a sok kifinomult eljárás, a felhasználhatóság időbeli határai és bizonyos környezeti hatások (hőmérséklet, páratartalom) miatt több vérvizsgálat végződött eredménytelenül. Az ilyen hibalehetőségek kizárására jelentkezett megoldásként a DNS-vizsgálat lehetősége, hiszen az egyre pontosabb DNS vizsgálati eljárások standardizálása, reprodukálása, technikai megbízhatósága és minősége nagyságrendekkel felülmúlja a korábban alkalmazott módszereket.

A DNS-vizsgálattal való azonosítás elsősorban biológiai és kémiai kérdés, de könnyű belátni, hogy a téma a jogászok számára is tartogat érdekességeket, amelyek közül jelen tanulmányban az adatbázisok fontosságát és időszerűségét emeltem ki néhány figyelemre méltó nemzetközi jogeset tükrében.

II. DNS-adatbázisok működtetésének nemzetközi megoldásai

Az adatbázisok, melyek az egyének bizonyos jellemzőit tárolják, régóta segítik a nyomozó hatóságokat az elkövetők kézre kerítésében.¹ Szinte valamennyi országban nagy számítógépes, névmutatókkal ellátott rendszerben tárolják az elkövetők ujjnyomait, emellett több kriminalisztikai labor hozott létre vércsoport-adatbázist. A DNS-vizsgálatok széleskörű bűnüldözésbeli felhasználásának kedvező tapasztalatai alapján aztán egyes országok (elsősorban az Egyesült Államok) az 1990-es évek elején kezdték meg a DNS-adatbázisok létrehozását.

1. A DNS-adatbázis működtetésének előnyei és feltételei

A DNS-adatbázis elsősorban olyan bűnügyek megoldásához nyújthat segítséget, amelyekben az elkövető ismeretlen, de ezen túlmenően számos sorozatban elkövetett bűncselekmény kapcsán várható hasznos információ (pl. szerv- és emberkereskedelem, nemi erkölcs elleni bűncselekmények, terrorista támadások). Ami ennél fontosabb, hogy a nyilvántartás egységessége jelentős mértékben csökkenti az ártatlan személyek téves gyanúba kerülésének veszélyét.

Az adatbázisok hatékony működésének feltétele a bennük tárolt információk megbízhatósága. Bármely, az adatbázisba kerülő hiba súlyos következményekkel járhat, így érthető, hogy a nyilvántartások működtetése kapcsán magas fokú minőségbiztosítási követelmények betartására van szükség.

Ebből a célból jött létre már 1989-ben az Európai DNS Profilvizsgáló Csoport (*EDNAP*), melynek feladata, hogy a módszerek harmonizálásával megkönnyítse a laboratóriumok közötti eredménycserét.² A nyilvántartások felállításához és eredményes működtetéséhez szükséges természetesen a megfelelő jogi háttér kiépítése is. Az egyes országok adatbázisai számára a jogalkotó által felállított mozgáster meglehetősen nagy változatosságot mutat. Az eltérések mindenekelőtt a nyilvántartott helyszíni minták körének meghatározása, a visszamenőleges mintabiztosítás lehetősége, a minták megsemmisítésének szabályai területén figyelhetők meg.³ Általánosságban elmondható, hogy minél tágabb lehetőséget ad a jogi szabályozás, annál nagyobb a várható találati gyakoriság.⁴

2. Európai adatbázisok

a) NDNAD: National DNA Database (UK)

Az angol titkosszolgálati adatbázis felállítását az 1994-es *Criminal Justice and Public Order Act* tette lehetővé.⁵ A nyilvántartás kiterjed minden terheltre, akit börtönbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetése miatt tartóztatnak le. A rendőrségnek joga van, hogy a gyanúsítottól szájkenetet vegyen. A profilt a szakemberek összevetik az adatbázisban tárolt információkkal, és ha egyezést találnak valamely korábbi büntett helyszínén talált mintával, értesítik a nyomozó hatóságot. Az NDNAD Európa legnagyobb DNS-adatbázisa: több mint két millió DNS profilt és mintegy kétszázezer helyszíni mintát tartalmaz. A társadalom tájékoztatása érdekében az intézet az eredményességről évente jelentést tesz közzé.

b) DAD: DNA-Analyse-Datei (D)

A Szövetségi Kriminálisztikai Hivatal (Bundeskriminalamt, *BKA*) 1998 óta működtet országos hatáskörű DNS-adatbázist DNA-Analyse-Datei néven.⁶ A DAD a tartományi és szövetségi szinten gyűjtött genetikai mintákat centralizálja, a DNS-próbákat állami laboratóriumokban végzik. Az adatbankban találhatóak a terhelték mintái, melyhez szájnyalvétel vagy vérvétel útján jutnak hozzá, de tárolják ismeretlen személyek (helyszínen hagyott minták, ismeretlen holttestek) profiljait is. A mintegy 400000 DNS-profil tároló DAD Európa második legnagyobb hálózatának számít.

c) Az osztrák adatbank

Az osztrák adatbázist 1997 októberében állították fel. Több mint 100000 DNS-mintát tartanak nyilván, s ezzel Európa harmadik legnagyobb DNS-

nyilvántartását tudhatja magáénak az osztrák rendőrség. A mintákat az innsbrucki és a salzburgi törvényszéki orvostani intézetek értékelik ki.⁷

d) Schengen-III.

Bár az Európai Unió jogalkotó szerveiben csak nemrégiben fogalmazódott meg az egységes, valamennyi tagállamra kiterjedő DNS-adatbázis igénye, 5 uniós ország, nevezetesen *Ausztria, Németország és a Benelux-államok* már 2004-ben megállapodtak a DNS, az ujjnyomat, és más személyi adatok kölcsönös átadásában.⁸ Céljuk a rendőri szervek munkájának segítése, valamint hatékonyabb fellépés a terrorizmus és a határokon átvélő bűnözés ellen. Jóllehet a megállapodás nem zártkörű, ahhoz bármely tagállam csatlakozhat, ezt eddig még egy ország sem kezdeményezte.

3. Az Interpol keretében tett előrelépések

A Kairóban, a 67. szekción elfogadott AGN/67/RES/8 számú ajánlás már 1998-ban – az egyes nemzeti adatbázisok átjárhatósága érdekében – nemzetközi konferenciák szervezését javasolta az Interpol égisze alatt.⁹ A szervezet a nemzetközi nyomozásban kiemelten támogatja az adatbázis használatát, már csak azért is, mert az Interpol adatbázisának segítségével számos bűnügyet sikerült felderíteni. Ennek alapját pedig a tagállami nyilvántartások képezték. Az Interpol ugyanis csak az információ-átadás csatornája, a nyilvántartásokat a tagországok tartják fenn, a nemzeti jogszabályokkal összhangban ellenőrzik a DNS profil közreadását, az adatszolgáltatást, a törlést. Egy 2002-ben végzett felmérésből (amelyen a 182 Interpol-tagország közül 127 (71%) vett részt) kiderült, hogy 77 ország (43%) használja bizonyítási eszközként a DNS-sel történő azonosítást, 41 államban (23%) van DNS-adatbázis. A tapasztalatok szerint a nyilvántartások száma 14%-kal nőtt 1999 és 2002 között, a tagállamok további 38%-a pedig előreláthatólag pár éven belül elkészíti saját adatbázisát.

A Nemzetközi Bűnügyi Rendőrség Szervezete 2000 márciusában beindított egy új programot, mely a nemzetközi DNS-adatbázis felállításának lehetőségét vizsgálja. Az adatgyűjtés jogi alapját az „*Interpol-DNA-Gateway*” elnevezésű Interpol charta képezi, amely felsorolja a DNS-hez kapcsolódó információk tárolásának és felhasználásának feltételeit.¹⁰ Elsőként Ausztria nyitotta meg adatbázisát az Interpol számára 2005 áprilisában.¹¹ Fontos hangsúlyozni, hogy a DNA-Gateway nincs összekapcsolva más Interpol-adatbázisokkal, így az itt tárolt genetikai adatokból konkrét egyén személyazonosságát nem lehet megállapítani. Nemzetközi jellegű bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén van lehetőség mintavételre a gyanúsított és elítélt személytől, tárolják a bűncselekmény helyszínén rögzített mintákat,

továbbá a nyilvántartás tartalmazni fogja eltűnt személyek, ismeretlen holttestek DNS-profilját is. Az adatbankhoz való hozzáférésre magától értetődően valamennyi tagország jogosult, de az információáramlás tisztasága csak akkor biztosított, ha garantált a viszonyosság és az adatvédelem az államok közötti eljárások során.

4. CODIS (USA)

Az FBI saját hatáskörében már 1988 óta gyűjt és tárol DNS-profilokat, de az átfogó, valamennyi tagállamra kiterjedő szövetségi struktúra csak 1998 októbere óta funkcionál Combined DNA Index System néven.¹² A CODIS egy olyan számítógépes program, amely több, egymásra épülő (helyi, tagállami, és szövetségi) szinten teszi lehetővé a bűnügyi laboratóriumok számára a DNS-profilok elektronikus cseréjét és összehasonlítását.¹³ A rendszerben külön tárolt DNS-profilok eredetük szerint lehetnek:

- helyszíni mintából származó profilok (forensic index),
- gyanúsított/elítelt személyektől származó profilok (offender index),
- eltűnt személyektől, eltűnt személyek hozzátartozóitól származó mitokondriális DNS-profilok,
- ismeretlen holttestekből, testrészekből származó profilok.

A nyilvántartott gyanúsítottak és elkövetők száma a világon itt a legtöbb, mintegy 2,5 millió. A rendszerben szakosított egységekbe szervezve biztosítják a minták gyűjtését, elemzését. Minden tagállam saját adatbázist és statisztikát vezet, külön intézetet (nagyobb tagállam esetén intézeteket) tart fenn.¹⁴ Az alegységekben (index) tárolt DNS-profilok alegységen belüli, illetve alegységek közötti összehasonlítása révén a rendszer különböző típusú találatok generálására képes, így kimutathatók helyszínen-helyszínen, személy-személy, illetve személy-helyszínen közötti összefüggések.

5. A nyomozási technikák

A különböző személyek azonosítására vagy kizárására korábban használatos nyomozási technika volt az ún. „*DNA mass screening*”.¹⁵ Ez a módszer azonban nem tesz különbséget a mintavételre kijelölt célcsoporton belül, ezért alkalmazása rendkívül nagy mennyiségű minta biztosítását eredményezi.¹⁶ Ebből adódóan ez a technika igencsak időigényes és költséges, és még a rendelkezésre álló eszközök hatékony kihasználását sem szolgálja.

Ezzel ellentétben az „*intelligence led DNA screening*” technika biztosítja az adatbázis kínálta lehetőségek maximális kiaknázását, s a célcsoporton belüli kategóriák felállításával a leghatékonyabb megoldást jelenti a súlyos bűncselekmények felderítése során. Az elkövető helyszínen hátra hagyott biológiai mintájából nyert DNS-profil felhasználásával a nemzeti adatbázis-

ban végeznek egy előzetes azonosítást, és amennyiben ez sikertelen, megkezdődik az érdemi munka (ha sikeres volt a keresés, akkor már ebben a szakaszban eredményes lesz az azonosítás).

Speciális szakemberek, profilírók bevonásával készítik el az elkövető személyiségprofilját, majd meghatározzák a szűrés szempontjából kitüntetett figyelmet érdemlő területet. A különféle módszerekkel (pl. bűnügyi nyilvántartásból történő kiválasztással, kérdőíves adatgyűjtéssel) meghatározott, számításba vehető személyeket kategóriákba sorolják, és megkezdik ezek átvizsgálását. Ennek során kizárják azokat, akik korábban már bekerültek az adatbázisba, így az adott ügyben gyorsan tisztázhatók. A több szűrő után is fennmaradt egyéneket a rangsorolt kategóriák szerint DNS-vizsgálatnak vetik alá.¹⁷

6. Gyakorlati sikerek

A DNS-adatbázisok rövid történelme ellenére számos olyan eset ismert, ahol a nyomozó hatóságok az adatbázis segítségével tettek pontot az igen költséges és reménytelennek látszó ügyek végére. Ezek révén gyorsan és biztosan lehetett tévesen gyanúba került személyeket tisztázni, jelentős mértékben megnőtt a lakosság igazságszolgáltatásba vetett bizalma, és nem utolsósorban csökkent a társadalom bűnözéssel szembeni félelme.¹⁸ Az elmúlt évek sikertörténetei közül most lássunk párat.

Az eddigi legnagyobb szűrést igénylő bűnügy a *Frost-ügy* volt Nagy-Britanniában. Az 1995-ben egy fiatal lány, *Louise Smith* sérelmére elkövetett nemi erőszak és gyilkosság kezdetben reménytelennek tűnő nyomozása során először mintegy 14000 fő került a számításba jöhető személyek körébe.¹⁹¹ A szűrési stratégiának köszönhetően azonban DNS-vizsgálatra már „csak” kb. 4500 esetben került sor. Az elkövető, David Frost nyomára végül Dél-Afrikában bukkantak, bűnösségének kimondására 1997-ben került sor.

A módszer régi ügyek felgöngyölítésére is sikeresen alkalmazható, Nagy-Britanniában például egy 1970-es esetet (*Rita J. Sawyer* sérelmére elkövetett nemi erőszak és gyilkosság) oldottak meg az utólagosan elvégzett DNS-vizsgálat alapján felállított DNS-profil segítségével. Az eredetileg generált személyek megfelelő rangsorolását követően már a sorrendben 12. helyen szereplő egyén mintájának vizsgálata során azonosították az elkövetőt. A történet érdekessége, hogy az azonosítás egy kórházi archívumból származó minta DNS-vizsgálata alapján történt, mivel az illető az analízist megelőző évben (1998-ban) elhunyt.

Az Interpol DNS-adatbázisának a nemzetközi bűnüldözésben betöltött központi szerepét hangsúlyozza egy 1996-os ügy. Az angol *Caroline Dickinsont* egy franciaországi ifjúsági szálláson megerőszakolták és megölték. A francia és az angol bűnüldöző szervek együttes erőfeszítései sokáig

nem jártak eredménnyel, a megoldás végül véletlenek sorozatán múlt. A Detroiti Bevándorlási Hivatal egyik alkalmazottja ugyanis az esetről szóló újságcikkben olvasta a körözött *Francisco A. Montes* nevét, amely ismerősen csengett neki. Kíváncsiságának köszönhetően derült fény arra, hogy a spanyol nemzetiségű férfi bevándorolt az Egyesült Államokba. A további információgyűjtés során megállapítást nyert, hogy Montes egy ifjúsági szállón történt szemérem elleni erőszak miatt előzetes letartóztatásban van Miami-ban. Az elvégzett DNS-vizsgálatok teljes egyezést mutattak a franciaországi bűncselekmény során már felállított profillal, így 5 év után sikeresen lezárták ezt a rendkívül szövevényes, több országot érintő ügyet.²⁰

III. A hazai rendelkezések, különös tekintettel a DNS-profil nyilvántartásra

A DNS-vizsgálatok magyarországi történelme immár több, mint tízéves múltra (1993) tekint vissza, széles körű, átfogó jogszabályi rendezése azonban csak a közelmúltban valósult meg.

1. A törvényi felhatalmazás és az uniós elvárás

A kiindulópont egyrészt a *személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXIII. törvény*, amely szerint „bűnügyi személyes adat: a büntetőeljárás során, vagy azt megelőzően a bűncselekménnyel, vagy a büntetőeljárással összefüggésben, a büntetőeljárás lefolytatására, illetőleg a bűncselekmények felderítésére jogosult szerveknél, továbbá a büntetés-végrehajtás szervezeténél keletkezett, az érintettel kapcsolatba hozható, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adat”,²¹ s mint ilyen, különleges védelemben részesül. Személyes adat ugyanis csak akkor kezelhető,²² ha az érintett ahhoz hozzájárul, vagy azt törvény, vagy – törvény felhatalmazása alapján, az abban meghatározott körben – helyi önkormányzat rendelete elrendeli.

Másrészt a 10/1993. (III. 5.) számú OGY határozat előírta a Kormány számára, hogy minden évben tájékoztassa az Országgyűlést Magyarországnak az Európai Unióba történő integrációjának helyzetéről. Az 1999. évi jelentés²³ szerint felkészülési intézkedésként, a bel- és igazságügyi együttműködés terén szükséges intézményfejlesztés keretében fogalmazódott meg a DNS-adatbázis felállításának igénye, tehát immár a csatlakozási folyamat részeként is időszerűvé vált a törvény megalkotása.

2. Az 1999: LXXXV. tv. (Bnytv.)

A DNS-profilok nyilvántartására a *bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról szóló 1999. évi LXXXV. törvény* teremtette meg a lehetőséget.²⁴ A bűnügyi nyilvántartás kiterjed a büntettesekre, a kényszerintézkedés alatt állókra, a büntetőeljárás alatt állókra, az ujj- és tenyérynymatokra, fényképekre, valamint a DNS-profilokra.

a) A DNS-profil nyilvántartás tartalma

A DNS-profil nyilvántartás, mint szűkebb kategória célja kizárólag meghatározott bűncselekmények elkövetésével gyanúsítottak azonosítása, vagy kizárása a büntetőeljárás során, így itt „csak” azon személy adatait tartják nyilván, akit

- ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett bűntett, vagy
- a nemzetközi bűnözéssel kapcsolatba hozható,
- nemi erkölcs elleni erőszakkal megvalósuló,
- gyermekkorú ellen irányuló,
- sorozatban vagy szervezett elkövetéssel megvalósuló,
- kétévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetéssel fenyegetett kábítószerezéssel vagy kábítószerek minősülő anyaggal kapcsolatos,
- pénz – vagy értékpapír-hamisítással kapcsolatos,
- fegyveres elkövetéssel megvalósuló, illetve
- az állam elleni bűncselekményekkel, a terrorcselekménnyel, a nemzetközi jogi kötelezettség megszegésével, a visszaélés atomenergia alkalmazásával, a pénzmosással, valamint a szolgálati bűncselekményekkel kapcsolatban fennálló feljelentési kötelezettség elmulasztása, illetve a terrorcselekményre irányuló előkészület, bűncselekmény alapos gyanúja miatt vontak büntetőeljárás alá, kivéve azt, akivel szemben magánvádas bűncselekmény miatt előterjesztett magánindítvány alapján indult eljárás, függetlenül attól, hogy az ügyész átvette-e a vád képviselétét.²⁵

A nyilvántartás tartalmazza ezen kívül a bűncselekmény helyszínén rögzített anyagmaradványból meghatározott DNS-profilokat is.

b) A nyilvántartásban tárolt adatok, információk

A nyilvántartásban az alábbi információkat jegyzik fel:

- a nyilvántartott személy természetes személyazonosító adatai [családi és utóneve (nők leánykori családi és utóneve), neme, születési he-

- lye és ideje, anyja leánykori családi és utóneve], személyi azonosítója, előző családi és utóneve, állampolgársága, lakóhelye,
- a bűncselekmény megnevezése, a Büntető Törvénykönyv szerinti minősítése,
 - az elkövetés helye, ideje,
 - az eljáró nyomozó hatóság megnevezése, a büntetőügy iktatószáma,
 - a nyilvántartott személyhez tartozó azonosító kód,
 - a DNS-profil, és a hozzá tartozó azonosító kód.²⁶

c) A tárolás időtartama

Az adatokat

- az eljárás alá vont személy
 - elítélése esetén a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítéstől számított 20 évig,
 - kényszergyógykezelésének, próbára bocsátásának, illetve javító-intézeti nevelésének elrendelése esetén a bűncselekmény büntethetőségének elévüléséig,
 - a nyomozás vagy a büntetőeljárás megszüntetése esetén a határozat jogerőre emelkedéséig,
 - a helyszínen rögzített anyagmaradványból nyert DNS-profil esetében a bűncselekmény büntethetőségének elévüléséig
- kell nyilvántartani.²⁷

d) A mintavétel

A nyilvántartásba vétel érdekében a nyomozó hatóság intézkedik a büntető-eljárás alá vont személy DNS-mintájának (szájnyálkahártya-törlet, vagy hajhagyma) levétele iránt. A mintavételt a rendőrorvos, a határőrség egészségügyi szolgálatának orvosa, vagy a nyomozó hatóságnak a DNS-mintavétel végzésére oktatásban részesült tagja végzi.²⁸ A személyt tájékoztatni kell arról, hogy a mintavételre²⁹ a nyilvántartás érdekében, törvény alapján kerül sor, a tájékoztatás megtörténtét írásban rögzíteni kell, és azt a büntetőügy irataihoz kell csatolni. A terhelt köteles magát alávetni a DNS-mintavételi eljárásnak, ellenszegülése esetén vele szemben testi kényszer alkalmazható.³⁰

e) Az adatközlés

A nyilvántartást a *Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatala* kezeli. Az adatközlés a 8. számú adatlap³¹ útján történik: a nyomozó hatóság az adatlapon közli a szükséges adatokat a sze-

mélyekről, ha velük szemben meghatározott bűncselekmény alapos gyanúja miatt büntetőeljárást indított vagy a nyomozást megszüntette, az ügyészség akkor, ha a nyomozást megszüntette, a bíróság pedig abban az esetben, ha a büntetőeljárást jogerősen befejezte. Aki az adatközlés időpontjában már szerepel a nyilvántartásban, arról csak a 8. számú adatlapot kell megküldeni.³² A büntetés-végrehajtási intézetek a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága útján közlik az adatokat az elítéltek befogadásáról, a büntetés félébeszakításának engedélyezése esetén annak kezdő és utolsó napjáról, valamint a szabadításról. Az adatközlést a megalapozott gyanú közlésétől, vagy a nyomozást megszüntető határozat esetén a jogorvoslatra nyitva álló idő elteltének, vagy a bíróság határozata jogerőre emelkedésének napjától számított három munkanapon belül kell teljesíteni.

f) Az adatszolgáltatás

A DNS-profil nyilvántartásból csak meghatározott szervek jogosultak adatigénylésre, így:

- a bíróság, az ügyészség, nyomozó hatóságok,
- a nemzetbiztonsági szolgálatok,
- a külföldi nyomozó hatóság, ügyészség, bíróság, nemzetközi igazságügyi és bűnüldöző szerv (a bűnügyi jogsegélyről szóló törvényben, nemzetközi szerződésekben foglaltak szerint),
- a Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ (NEBEK), illetve az adattovábbításra feljogosított más szerv az előző pontban felsorolt szervek részére történő adatszolgáltatáshoz.³³

DNS-profil esetében az elkövetőre és az elkövetési körülményekre vonatkozó adatok annyiban adhatók át, amennyiben az a jogosult szerv számára az érintett személy azonosításához nélkülözhetetlen. A Központi Hivatal a kérelem³⁴ kézhezvételétől számított nyolc napon belül teljesíti az adatszolgáltatást, amely az adatokon kívül tartalmazza még az adatszolgáltatás célját és az adatvédelmi záradékot, amely az átadott adatok jogszerű felhasználását hivatott biztosítani.³⁵

A Központi Hivatal megtagadja az adatszolgáltatást, amennyiben

- az jogszabályba ütközik,
- a kérelem nem jogosulttól származik,
- a kérelemben megjelölt adatok személyazonosításra alkalmatlanok,
- a kérelmet hírközlő eszközön keresztül terjesztették elő, és nem állapítható meg az igénylő azonossága.³⁶

3. A Bnytv. megvalósulását védő egyéb rendelkezések

A bűnügyi nyilvántartás fontosságát hivatottak hangsúlyozni azok a jogszabályi utalások, amelyek szerint a nyomozás során fokozott figyelmet kell fordítani a Bnytv. és a két rendelet rendelkezéseinek betartására.³⁷ A gyanúsított kihallgatása során pedig ellenőrizni kell, hogy a terhelt szerepel-e a nyilvántartásban, és a fenti jogszabályoknak megfelelően kell eljárni.³⁸ További fontos szabály, hogy ismeretlen holttest körözése esetén az általános intézkedéseken (személyleírás, fénykép, ujjnyomat biztosításán) kívül gondoskodni kell a fogstátus, a vércsoport és a csontrendszeri sajátosságok megállapításáról, valamint DNS-elemzésre alkalmas minta levételéről.³⁹ Az ügyész törvényességi felügyeleti jogköre a bűnügyi nyilvántartásra is kiterjed, ennek eleget téve éves munkaterv alapján, szűrőpróbaszerűen megvizsgálja az ujj – és tenyérynymatok, fényképek, és DNS-profilok nyilvántartását, megállapításairól jelentést készít.⁴⁰

IV. De lege ferenda javaslat

Látható, hogy a határok könnyebb átjárhatóságával megnehezedett a nyomozó hatóságok feladata, de egy nagy mennyiségű DNS-profil nyilvántartó nemzetközi adatbázissal elejét lehet venni az ilyen elkövetői praktikáknak. Az Interpol DNS-adatbázisok működésére vonatkozó átfogó felmérése rávilágít arra, hogy ajánlatos lenne a jogszabályok közelítése, a nemzeti adatbázisok közötti szorosabb együttműködés, a technikai feltételrendszer további szerves fejlesztése.

E folyamatok koordinálásában kapnak szerepet a fontosabb nemzetközi szakmai szervezetek (European Network of Forensic Science Institutes – *ENFSI*; International Society of Forensic Genetics – *ISFG*; Scientific Working Group on DNA Analysis Methods – *SWGDM*), valamint az Interpol valamennyi kontinens szakembereit tömörítő szakmai munkacsoportjának (Interpol DNA Monitoring Expert Group, *DNA MEG*). Emellett szorosabb kooperációra lesz szükség a bűnügyi nyilvántartások és az eredmények szakmai kommentálásához nélkülözhetetlen web-alapú nemzetközi populációs DNS-adatbázisok között (pl. *EMPOP*, *Y-STR Database*).

A DNS – és egyéb bűnügyi – nyilvántartások integrálása révén várhatóan már a közeljövőben lehetővé válik a nyomozást segítő, összetett információk átadása. Az Egyesült Államokban például olyan genetikai adatbázist hoztak létre, amely mára a marihuána-kereskedelem elleni fellépés fontos eszközévé vált.⁴¹ A kutatók több száz új-angliai marihuánafajta genetikai mintáit térképezték fel, így téve lehetővé a szinte teljes körű nyilvántartást. Az adatbázis létrehozásának alapját az a megfigyelés adta, hogy a termés

genetikai adatai idővel nem változnak, a marihuána termesztőinek és terjesztőinek pedig az az érdeke, hogy a legjobb minőségű „anyagot” hozza forgalomba, tehát mindig az – egyébként adatbázisban tárolt – leghatékonyabb fajtákról levágott hajtásokat ültetik el újra. A rendszer segítségével lehetővé vált annak az útnak a megismerése, mely a termesztőtől a fogyasztóig vezet, sőt a rendőrségi lefoglalás során már az is könnyen megállapítható, hogy házi készítésű fajtáról van-e szó, vagy egy nemzetközi hálózattal rendelkező drokartell termékéről.

Ma még ugyan távolinak tűnik, de egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy az arc egyes általános jegyeit meghatározó DNS-szakaszok vizsgálata segítségével olyan tudáshoz jussunk, amely alkalmas lehet akár az elkövető fényképanyilvántartás alapján történő azonosítására. Ennek érdekében azonban folyamatos tájékoztatásra van szükség valamennyi érintett vonatkozásában: nyomozó hatóságoktól kezdve a médián át a lakossággal bezáróan a széles körű felvilágosítás-adással kialakítható egyfajta „DNS-kultúra”, amely sikeresen veheti fel a küzdelmet a megnövekedett bűnözéssel szemben.

Ami a hazai szabályozást illeti, a jelzett jogszabályok jelenlegi formájukban az európai átlagnak megfelelő működést tesznek lehetővé. Az e tekintetben élen járó országok tapasztalatai alapján azonban valószínű, hogy előbb-utóbb szükség lesz jogszabály-módosításra. Felvethető itt a decentralizáció kérdése, hiszen az adatközlés, adatszolgáltatás során egyszerűbb eljárást tenne lehetővé az országos mellett megyei és helyi (a rendőrfőkapitányságok és rendőrkapitányságok hatáskörébe utalt) adatbázisok létrehozása.

A változtatás mindenképp előtt azonban a nyilvántartott személyek és a nyilvántartás-köteles bűncselekmények körében indokolt. Ha az elkövető korábban csak kisebb súlyú bűncselekményt (vagy akár többet is) követett el, a DNS-profilja értelemszerűen nem kerül be a jegyzékbe. Aki viszont súlyos bűncselekményt követ el, hosszú börtön- vagy fegyházbüntetésre számíthat, így az adatbázis csak akkor használható fel eredményesen, ha a büntetés letöltése után visszaesőként újabb bűncselekményt követ el.

Mivel a bűnözői karrier köztudottan kisebb fajsúlyú bűncselekmények elkövetésével indul, reális követelmény, hogy az adott személy DNS-profilja már a „pályakezdés” során bekerüljön az adatbázisba, ezzel lehetővé téve azt, hogy a súlyosabb bűncselekmények irányába történő váltás esetén az elkövető igen rövid időn belül leleplezhető legyen.

Többek között az erőszakos bűncselekmények felderítési arányát növelné jelentős mértékben, hogyha szélesebb körben történne meg a terheltektől történő mintabiztosítás. Pozitív hatásként jelentkezhet továbbá a bűnesetek

megelőzése (további elkövetés megnehezítése), valamint az ártatlan személyek tisztázása.

Az előnyök mellett azonban nem szabad elfeledkezni a megvalósítás akadályairól sem: az adatbázis bővítése hatalmas költségekkel járna, hiszen annak sem személyi, sem tárgyi feltételei nem adóttak, emellett szükségszerűen nagy adminisztrációs teherrel párosulna. Értelmezésre szorulna még a kisebb és nagyobb súlyú bűncselekmények közötti határvonal helye is, de az arany középút megtalálásával valóban sikeresen használható nyilvántartás lesz a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás kezében.

Jegyzetek

¹ A modern adatbázisok elődje volt az Alphonse Bertillon nevével fémjelzett bertillonage. Ld. bővebben Jürgen Thorward: Detektívek évszázada. Minerva Könyvkiadó, 1969. 5-41. o.

² <http://www.isfg.org/ednap/ednap.html>

³ Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika 2. BM Kiadó, 2004. 24. o.

⁴ Nagy-Britanniában például az olyan személyek összehasonlító mintáit, illetve profilját is nyilvántartják, akiktől korábban jogszerűen történt a mintabiztosítás, de nem ítélték el őket, sőt az angol rendőrség számára a visszamenőleges mintabiztosítás lehetősége is adott olyan személyektől, akiket a törvény hatálybalépését (1995) megelőzően ítélték el.

⁵ http://www.forensic.gov.uk/forensic/inside/news/docs/NDNAD_Annual_Report_02-03.pdf

⁶ <http://www.wikipedia.org/wiki/DNA-Datenbank>

⁷ <http://www.dergrossebruder.org/times/20050424231500.html>

⁸ <http://www.futurezone.orf.at/futurezone.orf?read=detail&id=232063>

⁹ <http://www.interpol.com/Public/Forensic/DNA/Default.asp>

¹⁰ <http://www.bfd.bund.de/information/tb20/a1047502.html>

¹¹ <http://www.dergrossebruder.org/times/20050424231500.html>

¹² Badó Attila – Bóka János: i.m. 173. o.

¹³ A kombinált DNS indexáló rendszer jelenleg 19 ország 202 laboratóriumában működik.

¹⁴ <http://www.fbi.gov/hq/lab/codis/index1.html>

¹⁵ Bócz (szerk.): i.m. 26. o.

¹⁶ A Colin Pitchfork elleni büntetőeljárásban, amelyben a világon elsőként került sor DNS-vizsgálatra, ezt a nyomozási technikát alkalmazták. Több mint 5500 férfitől vettek vért Leicestershire megyében, Angliában, ebből 496 esetben végeztek DNS-tesztet Ld. bővebben Birgit Klumpe: Der „genetische Fingerabdruck“ im Strafverfahren. Freiburg im Breisgau, 1993. 48. o.

¹⁷ A módszer sikerét jól mutatja, hogy Nagy-Britanniában 1995 és 2001 között mintegy 192 ügyben alkalmazták, ebből 83 esetben (43,2%) ily módon sikerült megtalálni az elkövetőt, 30 esetben pedig már az első 100 vizsgálatra küldött mintában benne volt az elkövetőé.

¹⁸ Woller János: Kriminálisztikai célú DNS-vizsgálatok és DNS-adatbázisok. Belügyi Szemle 1997/12. sz. 45.-49. o.

¹⁹ Bócz (szerk.): i.m. 27. o.

²⁰ Montes egyébként korábban már volt büntetve nemi erőszak, és nemi erőszak kísérlete miatt Németországban.

²¹ 1992: LXIII. tv. 2. § 3. pont

²² Adatkezelésnek minősül az alkalmazott eljárástól függetlenül a személyes adatokon végzett bármely művelet vagy a műveletek összessége (pl. gyűjtés, felvétel, tárolás, összehangolás, törlés, megsemmisítés), de adatkezelésnek számít a személyazonosításra alkalmas fizikai jellemzők (pl. ujj- vagy tenyérnyomat, DNS-minta, íriszkép) rögzítése is. Ld. 1992: LXIII. tv. 2. § 9. pont.

²³ A Kormány J/652. számú jelentése a társulási megállapodás végrehajtásának előrehaladásáról és a további végrehajtásra szolgáló kormányzati intézkedési terv meg-

valósulásáról, valamint általában Magyarországnak az Európai Unióba történő integrációjának helyzetéről.

²⁴ 1999: LXXXV. tv. 2. § e) pont

²⁵ 1999: LXXXV. tv. 39. § (1) bek.

²⁶ 1999: LXXXV. tv. 40. §

²⁷ 1999: LXXXV. tv. 45. §

²⁸ Az ujj- és tenyérnyomatvételezés, a fényképezés, valamint a DNS-mintavétel szabályairól szóló 8/2000. (II. 16.) BM-IM-PM együttes rendelet 3. § (1) bek.

²⁹ A mintavétel módjáról ld. a 8/2000. (II. 16.) BM-IM-PM együttes rendelet 2. számú mellékletét.

³⁰ A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 47. §.

³¹ Ld. a büntelmi nyilvántartást kezelő szervekről, az adatközlés és az adatszolgáltatás rendjéről szóló 7/2000. (II. 16.) BM-IM együttes rendelet 1. számú mellékletét.

³² 7/2000. (II. 16.) BM-IM együttes rendelet 10. §, 15. §, 19. §.

³³ 1999: LXXXV. tv. 46. § (1) bek.

³⁴ Ld. a 7/2000 (II. 16.) BM-IM együttes rendelet 3. számú mellékletét.

³⁵ Herke Csongor: Büntető eljárásjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2003. 146. o.

³⁶ 7/2000. (II. 16.) BM-IM rend. 31. § (2) bek.

³⁷ A belügyminiszter irányítása alá tartozó szervek katonai nyomozó hatóságairól és a bűncselekmények parancsnoki nyomozásáról szóló 25/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet 17. § (3) bek., a Magyar Honvédség katonai nyomozó hatóságairól és a bűncselekmények parancsnoki nyomozásáról szóló 19/2003. (V. 8.) HM-IM együttes rendelet 16. § (3) bek., a büntetés-végrehajtási szervezet katonai nyomozó hatóságairól és a bűncselekmények parancsnoki nyomozásáról szóló 16/2003. (VI. 20.) IM rendelet 17. § (3) bek., a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai által elkövetett katonai vétségek parancsnoki nyomozásáról szóló 7/2003. (VI. 27.) MeHVM-IM együttes rendelet 16. § (3) bek.

³⁸ A belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 23/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet 125. §, a pénzügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 17/2003. (VII. 1.) PM-IM együttes rendelet 126. §.

³⁹ A Rendőrség és a Határőrség körözési tevékenységéről, a körözés során alkalmazható intézkedések végrehajtásáról, valamint a körözött személyek, tárgyak tartózkodási, illetve megtalálási helyének, illetőleg a személyek és holttestek személyazonosságának megállapítása esetén követendő eljárásról szóló 20/2001. (X. 11.) BM rendelet 4. § (3) bek.

⁴⁰ A büntelmi nyilvántartással kapcsolatos adatközlés teljesítésével, valamint a nyilvántartás törvényességi felügyeletének ellátásával összefüggő ügyészi feladatokról szóló 1/2000. (ÜK. 4.) LÜ h. körlevél

⁴¹ <http://www.kendermag.hu/index.php?oldal=arhiv&azon=75>